

Б. РИСТОВСКИ

**ОСНОВАЊЕТО И ОСНОВАЧИТЕ НА МАКЕДОНСКОТО
НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНО ДРУГАРСТВО ВО
С. — ПЕТЕРБУРГ И НЕГОВАТА
ПРВА ПРОГРАМА*)**

Во 1900 година, кога Димитрија Чуповски доаѓа во С. — Петербург, овде се школуваат поголем број студенти од Македонија. Сите тие, по силата на околностите во татковината, членуваа во Бугарското или во Српското студентско друштво, често и спротиставени едни против други. Самиот Чуповски по три децении си спомнува:

Во Русија уште долго пред тоа почнаа да доаѓаат млади луѓе од целиот Балкански Полуостров за да стапат во разните специјални учебни институции што ги немаа во својата татковина. Последниве, како луѓе што добиле образование во туѓи национални училишта (српско, бугарско, грчко), остануваа идејно необединети во туѓината. Неопходна беше работа во туѓината за нивното обединување.¹⁾

Ова чувство го споделувале и други македонски студенти во Русија. Таа положба на сираштво и тргањето де на една де на друга страна, ги водеше до очај. Наоѓајќи се осамен, без родители и без основни средства за живот во руската престолнина, „во крајна нужда и искрена желба да ѝ помогне на својата несреќна татковина“, Крсте Мисирков по којзнае кој пат ќе им пише на оние од коишто бараше помош и стипендија: „Очекувајќи нов отказ (поради тоа што Македонија нема свои амбасадори, митрополити, партиски водачи и други влијателни лица за раздавање препорачувачки писма), останувам во полн очај“²⁾. Затоа, за да се соземат, да се обединат и да се вклучат во веќе

*) По повод 75-годишнината од основањето на Другарството објавуваме одломка од поголема студија за Д. Чуповски и МНЈД.

¹⁾ Б. Ристовски, Автобиографијата на Димитрија Чуповски, „Историја“, VIII, 1, Скопје, 1972, 164.

²⁾ АВПР, Москва, ф. Славјански стол, д. 11653, л. 13. Писмо од „Македонскаго Славјанина“ Крсте Петкович (Мисирков) од 18. VIII 1897 година до Азијатскиот департамент на МНР.

започнатата ослободителна борба во татковината, овие млади луѓе почнаа да размислуваат за создавање посебно македонско друштво. Во врска со тоа Д. Чуповски пишува:

Уште во првата година од моето доаѓање во б.[ившиот] Петроград се наложи да се организира од Македонците што беа овде едно револуционерно настроено друштво под името „СЛОВЕНОМАКЕДОНСКО ДРУГАРСТВО“, единствено во Русија национално-политичко обединување што работеше врз идејните основи на „Внатрешната македонска револуционерна организација“ што ја истакна девизата „БОРБА ЗА НЕЗАВИСНОСТ НА МАКЕДОНИЈА“.³⁾

Притоа треба да се има предвид дека Д. Чуповски зборува оти тоа другарство било основано во 1900 година, веднаш по неговото доаѓање во руската престолнина, како студент. Уште повеќе, тој во продолжение недвосмислено повлекува линија на единствен развиток на таа нова институција во текот на 17 години: „Македонското другарство основано во Ленинград во текот на 17 години (од 1900 до 1917 г.) со чест го носеше тоа знаме, не обзирајќи се на никакви интриги и заплашувања од страна на неговите непријатели“.⁴⁾

Па сепак, нам ни е познато дека првиот официјален писмен акт за организирањето на такво другарство е направен дури на 28 октомври 1902 година. Дали се работи за грешка или просто за превид на Чуповски? Но тој не само што ја дава почетната година, туку и прави збир на годините на дејствувањето на МНЛД. Сето тоа нè обврзува подобро да го проучиме ова прашање за да се види во каква форма и со какви концепции егзистирало ова другарство.

Според спомените на Христо Шалдев, по иницијатива на студентот на Духовната академија во С. — Петербург Иван Сапунаров од Костурско, на 12. XI 1900 година бил образуван Таен македонско-одрински кружок⁵⁾, чија цел е запишана на првата страница од зачуваната Протоколна книга: „Нашов кружок има цел да го помага материјално македонското дело и, според своите можности, да го следи одот на тоа дело.“⁶⁾ По два дена кружочниците ги определуваат и средствата за постигнувањето на таа цел:

³⁾ Б. Ристовски, цит. прилог, 164.

⁴⁾ На ист. место, 165.

⁵⁾ Христо Шалдев, Спомени, I, стр. 16—17 — ракопис во ИНИ Сл. IV. 159.

⁶⁾ АО ИНИ, Архив на ТМОК во Петроград и Киев, Протоколна книга, инв. № 13.

1. членски внос (по 50 копејки месечно), 2. лотарија и откупување на правото на бифето во време на претполагани концерти. 3. лотарија од книги, 4. собирање стари алишта, 5. во случај на некоја катастрофа да се праќаат апели до школските институции овде.⁷⁾

Во моментот на основањето ТМОК имал 10 члена, а до крајот на годината — 14; во 1901 бројката се качува на 18, а во следната — веќе 22. Од зачуваната документација не се дознаваат имињата и презимињата на сите членови, бидејќи најчесто се употребуваат псевдонимите. Дали меѓу овие членови се наоѓал и Д. Чуповски? Тоа може да се претпоставува, особено поради фактот што во 1895 година, како учител во родното село, тој веќе ѝ припаѓал на Македонската револуционерна организација⁸⁾, а во 1901 година знаеме дека при посетата на Крушево веќе агитира во духот на концепциите на МНЛД.⁹⁾ Од друга страна, Чуповски бил близок речиси со сите членови на ТМОК, со еден дел од нив бил и заедно на студиите. Вистина, поголемиот број од членството на ТМОК беа воспитаници на егзархиските училишта во Македонија, но меѓу нив го наоѓаме и К. Мисирков што имаше и средношколско образование во Србија. Хр. Шалдев не вели дека Чуповски бил член на ТМОК, но од расположивата документација се гледа дека тој не секогаш ја зборува вистината, особено кога се однесува за својот однос кон Чуповски и МНЛД. Инаку како да се толкува фактот што меѓу потписниците на молбата на МНЛД од 28. X 1902 година се наоѓаат и десетина членови на ТМОК и што извесно време изгледа негов претседател бил дури и самиот Хр. Шалдев.

Следствено, Димитрија Чуповски може да бил еден од членовите-основачи на ТМОК, но сигурно подоцна доаѓа до расцеп поради неслагање со концепциите на кружокот за целите на ослободителната борба. Тој расцеп можел да стане најдоцна по основањето на МНЛД. Чуповски подоцна можел да го смета како почеток на Другарството и датумот на основањето на ТМОК. Меѓутоа, иако повеќето од првопотпишаните членови на МНЛД се всушност членови и на ТМОК, сметаме дека тука се работи за две сосем посебни организации што по многу суштествени компоненти од својата програма наполно се разликуваат.

⁷⁾ На ист. место, протокол за 14. XI 1900 година.

⁸⁾ Б. Ристовски, цит. прилог, 162—163.

⁹⁾ Д. Тримчевскиј, Писмо изъ Крушево, „Македонски Голосъ (Македонски Глас)“, II, 9, 2. III 1914, 16: „Јас сум безусловен приврзаник на идејата за самостојна Македонија што ја проповеда списанието. Кога дознав дека Вие во Петербург издавате македонски орган, јас си спомнив како Вие уште кога бевте во татковината во 1901 година огнено ја браневте таа идеја пред бугароманите и србоманите, виновниците за нашата несреќа, а ние одушевено ги слушавме Вашите зборови“.

Во времето на избувнувањето на еднадвор провоцираното и раководено Горноџумајско востание во 1902 година, во моментот на најсилниот судар помеѓу „централистите“ и „врховистите“ во македонското ослободително дело, во С. — Петербург претседател на ТМОК стана постдипломецот Крсте Мисирков што разви особено разгранета активност, како сред студентите во руската престолнина, така исто и во словенофилските и во универзитетските научни кругови.¹⁰⁾ На VI заседание на ТМОК на 28. IX 1902 година, кога Мисирков го презема претседателството, покрај многубројните задачи што ги наоѓаме во Протоколната книга, се донесло решение да се формира и една четиричленска комисија, којашто „да го следи европскиот печат што пишува за македонското прашање и да реферира на собранијата за она што ќе го најде за потребно и умесно“. Во комисијава „г. Мисирков — се вели во Протоколот — го зеде германскиот, српскиот и делумно рускиот печат; г. г. Христов и Крстников — францускиот, и г. Стамов — рускиот“.¹¹⁾ Тоа им дава можности на членовите на ТМОК посистематски да бидат запознати со она што се случува во нивната татковина и за она што се пишува во европскиот печат. Нема сомнение дека притоа посебно внимание им посветувале на одзивите за дејноста на Македонскиот клуб во Белград, а веројатно имале можности и непосредно да го следат пишувањето на весникот „Балкански гласник“, чии статии редовно ги проследуваше и дневникот „С. — Петербургскія Вѣдомости“.¹²⁾ Бидејќи сето тоа на извесен начин се диференцираше од основните концепции на ТМОК, во моментот кога настанува бурната дискусија меѓу членовите во врска со „одобрувањето и неодобрувањето на четничките акции во Џумајско“, на 8 октомври К. Мисирков свикува VII вонредно заседание на ТМОК, чиј протокол започнува: „По бурните расправи за држењето на овдешните организации спрема состојбата на работите во Македонија, од кои расправи прашањето за односот на нашето М. — о. друштво спрема Внатрешната и Надворешната организација не беше изјаснето, поради сериозноста на ситуацијата, собранието реши“ — и се наведуваат седумте

¹⁰⁾ Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 159—186.

¹¹⁾ На ист. место, 167.

¹²⁾ Весников не само што ги парафразираше скоро во целост уводниците на „Балкански гласник“, којшто го третира како „орган на емигрираната македонска интелигенција во Белград“ [„С. — Петербургскія Вѣдомости“, г. 176, № 210, 4 (17). VIII 1902, 3; № 221, 15 (28). VIII 1902, 3; № 228, 22. VIII (4. IX) 1902, 2, и др.], туку пренесуваше и одделни негови вести од Македонија [№ 210, 4 (17). VIII 1902, 3; № 226, 20. VIII (2. IX) 1902, 3, и др.], при што секогаш акцентот го ставаше врз концепцијата за официјалниот, литературен јазик, автокефалната црква, автономната и неутрална Македонија и „нејзината вазална независност од Турција“.

точки што завршуваат со задачата: „да се испрати писмо во Михајловскиот комитет со кое да се бараат информации за вистинската положба на работите во Македонија и мислењето дали е време да заминат неколкуна од другарите на бојното поле“.¹³⁾ На 17 октомври ТМОК веќе пушти во циркулација еден „Потпи-сен лист“ меѓу студентите за собирање помош во полза на започ-натото „востание“ во Македонија, чија цел, според авторите на овој лист, била: „Македонските Словени да добијат таква независност, со каква што веќе се ползуваат сите други словен-ски народности на Балканскиот Полуостров“.¹⁴⁾ Мисирков го одржува и VIII заседание на ТМОК на 21 октомври 1902 година, на кое се решава целата кореспонденција да се води со ЦК на ВМРО во Солун и сите помошти да му се испраќаат нему.¹⁵⁾ Истовремено К. П. Мисирков го составува Меморандумот до С. — Петербуршкото словенско благотворно друштво (натаму: СПБСБД) во врска со започнатото „востание“ во Македонија што му го предава лично дома на потпретседателот на друш-твото А. А. Нариншкин на 30 октомври 1902 година.¹⁶⁾ Пред тоа, на 28 октомври Мисирков присуствувал и на еден масовен раз-говор во СПБСБД за балканските работи и за Македонија.¹⁷⁾

Ете во такви околности во руската престолнина пристиг-нуваат Ст. Јакимов Дедов и Д. Трпков Мишајков и веднаш се сретнуваат со македонските студенти тука и пред сè со чле-новите на ТМОК, прават посети во Српската амбасада (Стојан Новаковиќ)¹⁸⁾, во Светиот синод на Руската православна црква

¹³⁾ Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874 — 1926) ..., 170.

¹⁴⁾ На ист. место, 171.

¹⁵⁾ На ист. место, 173—174.

¹⁶⁾ На ист. место, 174—179.

¹⁷⁾ На ист. место, 177—179.

¹⁸⁾ Стојан Новаковиќ (1842—1915) е еден од најистакнатите српски научници и државници; министер, амбасадор и академик, тој одр-жуваше мошне блиски контакти со најистакнатите слависти на вре-мето, имаше евидентно влијание и во Белград, и во Цариград, и во Париз и во Петербург, но исто така и во Лондон, каде што во 1912 година, како шеф на српската делегација, го потпиша мирот со Турција. Но-ваковиќ е несомнено еден од најдобрите познавачи на „македонското прашање“ во целост но истовремено и еден од најпрефинетите српски националистички дејци во однос на Македонија: привидно ги поддржу-ваше македонските стремежи за автономија, за македонски јазик и за македонската посебна национална индивидуалност, но само тогаш кога тоа ѝ беше покорисно (отколку штетно) на великосрпската политика, а борбата со великобугарските стремежи и позиции во Македонија, а решително ги задушуваше тогаш кога ќе согледаше дека со својот раст и правец ги поткопуваат основите на великосрпските претензии кон југ. Со неговото име се сврзани и македонско-српските буквари што се печат-еа во Цариград (1888—1891) и се внесуваа во Македонија како „маке-донски“, и привремената и привидна поддршка на младите македонски интелектуалци во Белград и во С.—Петербург (1902—1903). Но ниту тој некогаш бил „родоначалник“ на „македонизмот“, како што сметаат не-кои историчари, ниту пак Македонците работеле според неговите „совети“. Новаковиќ многу вешто се обидувахе да искористи некои мани-

(В. К. Саблер)¹⁹⁾, во Министерството за надворешни работи (Ламздорф)²⁰⁾, во СПБСБД (Наришкин²¹⁾, Бахметјев²²⁾ и др.), кај разни општественици, политичари и словенофили, итн. Тие беа одушевено пречекани од македонските студенти, а исто така добар прием најдоа и кај одделни истакнати словенофилски дејци. Затоа, со учество на К. П. Мисирков и Д. Д. Чуповски, на 28 октомври Дедов и Мишајков напишуваат една молба до Советот на СПБСБД, со 19 потписи, и веднаш му ја предаваат на потпретседателот А. А. Нарискин (бидејќи претседателот Игнатиев²³⁾ бил

фестацион на развиената македонска национална свест, во борбата против бугарската пропаганда, а за целите на српската пропаганда во Македонија. Ова, меѓутоа, не беше спротивно на начелните ставови на македонското националноослободително движење и тоа го користеше сè до тогаш додека не увидеше оти може и самото да биде искористено за други цели. Тоа се суштински разлики што најпосле треба да се согледаат за да се разбере и процесот на македонското национално конституирање, започнат главно од половината на минатиот век, како најнормален развиток со сите свои компоненти низ специфичните околности. Тогаш и Ст. Новаковиќ ќе остане во македонската историја само со повремените и краткотрајни обиди да го користи тој незадржлив процес за целите на великокрпската пропаганда, како што впрочем правее и мошне истакнати дејци на бугарската националистичка пропаганда.

19) Владимир Карлович Саблер беше обер-прокурор на Синодот на Руската православна црква во Петербург, којшто имаше широки познавања за православниот и посебно за балканскословенскиот свет. Тој одржуваше поблиски врски со повеќемнога Македонци што доагаа во Русија, па и со К. Мисирков, Н. Димов, М. Мухевич и др.

20) Владимир Николаевич Ламздорф (1844—1907) е руски гроф и дипломат; од 1897 година помошник министер, а од 1900 до 1906 година министер за надворешни работи на Русија.

21) Александар Алексеевич Нарискин, сенатор и потпретседател на Советот на СПБСБД (од 29. IV 1901 година), којшто често го заменува отсутниот претседател грофот Н. П. Игнатиев. Нарискин е добро информиран за балканските работи, бидејќи како ополномоштеник на СПБ словенски комитет од 1876 година се наоѓа на Балканот, а од април 1877 до 1878 година станува „главен агент при Главната управа на граѓанскиот дел на Активната армија“ во Руско-турската војна. На 9. IV 1877 година во Белград станува еден од потписниците на „молбата на иницијаторите“ за создавање на еден посебен **Југословенски просветен и добротворен одбор** во Белград (Освобождение Болгарии от турецкаго ига, I, Москва, 1961, 641—3). Во тоа време се запознава со мнозина револуционери и културно-национални дејци на Балканот, па и со вистинските стремежи на македонскиот народ. Неговите погледи во 1902 година поопширно се изложени во една записка на К. Мисирков по повод средбите и разговорите со него по македонските работи (АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев, док. № 42). Тој бил еден од оние истакнати словенофили што ја поддржале концепцијата на МНЛД („Разглед“, X, 3, 1967, 411).

22) Бахметјев — словенофилски деец, потоа руски дипломатски агент во Софија.

23) Николај Павлович Игнатиев (1832—1908), гроф, руски генерал и дипломат, во тоа време претседател на Советот на СПБСБД. Познавач на балканските работи: во периодот од 1864—1877 година е руски амбасдор во Цариград, иницијатор на Цариградската конференција (1876—1877) и потписник на Санстефанскиот прелиминарен договор (1878). Во 1881 година е министер, а од следната година член на Имперскиот совет и сенатор и до крајот на животот виден панславистички деец.

во царската резиденција во Ливадија), а овој, откако разговарал со поднесувачите, ја претставил и пред Советот на СПБСБД. Бидејќи се работи за основачки и многу значаен документ, ние ќе го пренесеме во целост:

Со секоја година бројот на нас родените во Македонија што учиме во високите школи во С. — Петербург се зголемува. Истовремено со секој ден се зголемува неопходноста за размена на мислите помеѓу нас за да можеме со заеднички усилби да се запознаеме со нашата татковина, со нејзината сегашност, минатото и иднината. Оваа потреба малку ја имавме осознаено досега особено поради тоа што средното образование ние го имаме добиено во разните школи во Турција, Бугарија и Србија, Тоа послужи како повод за разединување помеѓу нас и надвор од границите на Балканскиот Полуостров. Но во последно време на сите нас ни е јасна штетата од разделеноста на разни групи, кои не само што не знаат една за друга, туку така не ја познаваат ни својата татковина, нејзината сегашност и нејзиното минато. За да ги избегнеме жалните резултати од таквата разделеност и за да имаме можност да се обединиме врз почвата на единството на татковината, истото потекло и иднината, како и врз базата на заедничкото изучување на својата татковина од историско, етнографско, фолклорно и јазично гледиште, ние долупотпишаните имаме чест најпокорно да го замолиме С. — Петербуршкото словенско благотворно друштво да ни дозволи да се собираме во неговите простории врз истата основа врз којашто се одржуваат таквите собранија на чешката, бугарската и српската младина што учи во С. — Петербург.²⁴⁾

Никако не е случајно што прв потписник на оваа молба станува токму Крсте П. Мисирков — „свршен студент на Историско-филолошкиот факултет на Спб. универзитет од с. Постоа (Пела), Еницевардарско“, а веднаш по него го наоѓаме Димитрија Д. Чуповски — „студент на III година на Спб. духовна академија од велешкото с. Папрадишта“.²⁵⁾ Дури после следуваат потписите на добар дел од членовите на ТМОК и на други студенти Македонци што до тогаш членувале во разни — српски и бугарски друштва, а при крајот и потписите на Дедов и Мишајков.

За да се види кои членови биле основачи на МНЛД и каков бил нивниот натамошен развиток, ќе си дозволиме овде, по редот на потпишувањето, првпат на јавноста да ѝ ги претставиме нивните основни биографски податоци до коишто дојдовме во досегашните истражувања, со желбата да се поттикне ова проучување и натаму.

²⁴⁾ Љубен Лапе, Документи за формирање на Славјано-македонското научно-литературно другарство и неговиот устав, „Македонски јазик“, 193—194.

²⁵⁾ Податоците за себе си ги пишувал секој потписник самиот по потписот.

Никола Христов (или како што стои во руската документација: Христофорович) Христов²⁶⁾ е третиот потписник на молбата на МНЛАД до Советот на СПБСБД. Тој е роден во Радовиш на 8. XI 1877 година. Во 1893 година со одличен успех го завршува Бугарското машко четирикласно училиште во Скопје, во 1898 — Императорскиот галатасарајски лицеј во Цариград²⁷⁾, а од 1. IX 1901 година е примен во Военемедицинската академија во С. — Петербург, којашто ја завршува во 1908 година.²⁸⁾ Веднаш по пристигнувањето во Русија станува член на ТМОК, учествува во Илинденското востание и врши значајни мисии по наредба на ТМОК или на ЦК на ТМОРО.²⁹⁾

— Христо Т. Шалдев (25. XII 1876 — 2. II 1962) е роден во Гуменце, се школувал во Солун и во Бугарската духовна семинарија во Цариград, како и во Духовната семинарија во Полтава, а од 1901 година се запишува како студент на Духовната академија во С. — Петербург. Наскоро станува член и секретар на ТМОК, а по учеството во Илинденското востание од ноември 1903 година е избран и за претседател на оваа мошне значајна филијала на ТМОРО во Русија. Како што се гледа, тој е и еден од основачите на МНЛАД, па изгледа и негов привремен претседател, но за да не ја загуби софиската стипендија тој наскоро станува и најогорчениот противник на Другарството и на Д. Чуповски. Ако се гледа од аспектот на националната програма на МНЛАД, Хр. Шалдев несомнено има одиграно една од најнегативните улоги во поновата македонска историја — не само со тоа што подоцна дејствува како оружје на бугарската пропаганда во функцијата на службеник во Егзархијата и директор на бугарски гимназии во Македонија или како уредник на весници и списанија („Илинден“, Иллюстрация Илинден“ и др.), туку пред сè со она што го направи како студент уште во Петербург: по порачка од бугарскиот егзарх Јосиф, Шалдев успеа да му ја спротистави ТМОРО на МНЛАД, да предизвика судар помеѓу нив и да ги спречи или привремено да

²⁶⁾ Всушност татко му се викал Христо Ташков, но ‘за да добие руска форма — со „отчество“ и презиме, тој со изјавата од 5. I 1902 год. (ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 120) ја прима повторената (руска) форма Христофорович, како што беше случајот и со Г. Константинович, Н. Антонов и други.

²⁷⁾ Според Симеон Радев (Ранни спомени, София, 1967, 213), Н. Христов потоа станал „учител во Цариград во бугарското училиште“. Затоа него и го препорачува бугарскиот егзарх пред Комисијата за образование на јужните Словени во Русија, а добро мислење за него имала и Руската амбасада во Цариград, па затоа и доаѓа во Петербург со документацијата како „болгарин“.

²⁸⁾ Сите биографски податоци се земени од личното досие на Н. Христов во Военемедицинската академија во Петербург (ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 120).

²⁹⁾ Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 167, 185 и 344. Според С. Радев, Христов во Русија „се оженил и останал“, (цит. дело, 213).

ги неутрализира речиси сите акции на Другарството во Македонија. Со тоа парализирање на слободниот развој на македонската национална мисла и акција и во земјата и во странство, во кое беше активно вовлечена и ТМОРО, некои од оние самодекларирани „централисти“, како Христо Шалдев, Ефтим Спространов и др., го извршија најсериозниот удар „одвнатре“ и ја искористија организираната сила на Македонската револуционерна организација за борба против највиталните интереси на сопствениот македонски народ.³⁰⁾

— Александар Константинов[ич] Стателов е роден во Солун во 1883 година, но поради преселувањето на родителите во Бугарија, II клас гимназија го завршува во Силистра, III и IV во Варна, а VII клас во Русе во 1900 година. Од 1. IX 1902 година се запишува на Военемедицинската академија во С. — Петербург³¹⁾, а речиси веднаш станува и член на ТМОК, подоцна и негов секретар и претседател на Централното биро на македонско-одринските друштва во Русија.³²⁾ Во април 1908 година ја завршува академијата и се враќа во Варна³³⁾, каде што умира како лекар (пред неколку години).

— Тома Христов (во руските документи татковото име му гласи: Захарјевич) Захариев е роден на 7. III 1884 година во Прилеп, а по десет години се запишал во една софиска гимназија што ја завршил со свидетелство од 29. VI 1901 година. Во ноември 1902 година се запишува на Шумарскиот институт во С. — Петербург, којшто го завршува на 29. I 1908 година³⁴⁾ и заминува во Софија, каде што станува основач и прв директор на Службата за шумското опитно дело, а подоцна и професор за општо шумарство во Агрономско-шумарскиот факултет на Софискиот универзитет. Како истакнат научник — специјалист за шумарството, умира во Софија на 23. X 1940 година³⁵⁾. Треба меѓутоа да се одбележи дека наскоро по подавањето на колективната молба од 28. X 1902 година до Советот

³⁰⁾ Студентското дело на Хр. Шалдев не можевме да го добиеме во ЛГИА (нецелосно е зачувана архивата на Духовната академија во СПб). Податоците ги земаме од неговите опширни „Спомени“ I и II (во ракопис, ИНИ, Сл. IV 159), пишувани во Софија и испраќани во вид на писма во Скопје. Исто така, богати податоци содржи Архивата на ТМОК во Петроград и Киев што беше добиена исто така од самиот Хр. Шалдев, како и други документи врз кои подетално се задржуваме понатаму.

³¹⁾ ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1058.

³²⁾ АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев; ЦГАОР, Москва, ф. 102, оп. 4, ед. хр. № 00.11 ч. 1-А, 1904, л. 4в, 4г, 4д и об.

³³⁾ ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1058: „Выпускное свидетельство“ № 3206 од [5] IV 1908 год. (во учебните 1904—1905 и 1905—1906 година во Военемедицинската академија не е изведувана редовната настава, а голем дел од питомците беа ангажирани во Руско-јапонската војна) и писма од А. Стателов од 10. и од 13. XII 1909 година.

³⁴⁾ ЛГИА, ф. 994, Лично дело Фома Захаревича Захарьева, л. 1—24.

³⁵⁾ Кратка Българска енциклопедия, 2, БАН, София, 1964, 398.

на СПБСБД, како и другите членови, беше подложен на сестран притисок од бугарската пропаганда, пред сè преку Бугарската легација во Петербург, па кога во 1903 година му беше дадена условна бугарска стипендија тој се откажува од активното учество во работата на МНАД и останува само во редовите на ТМОК, каде што бугарската пропаганда веќе имаше dostatно средства и начини за свое влијание.

— Ристо Василев[иџ] Русуленчич е роден на 3. IX 1883 година во гр. Воден, каде што завршува и IV клас грчка гимназија. Откако во 1902 година ја завршува и Српската гимназија во Цариград, на 19. VIII ист. г. поднесува молба до ректорот на С. — Петербуршкиот универзитет изјавувајќи дека дошол во Русија со желбата да го продолжи „своето образование на Природонаучниот факултет“. Но бидејќи немал средства за издршка, а молбата од 31. X 1902 година, што му ја поднел на Советот на СПБСБД барајќи помош, по сè изгледа не му била прифатена, тој се префрла на Физичко-математичкиот факултет (Природонаучен оддел). Немајќи средства и тука да си ја плати школарината, по завршувањето на учебната година бил исклучен од Универзитетот. Во април—мај 1903 година прави обиди да се запише на Воено-медицинската академија, но пак не успева. На 2. VII 1903 година го моли ректорот на Новоросискиот универзитет во Одеса за да биде примен како студент на тамошниот Медицински факултет. Така, од 1 октомври ист. г. Русуленчич преминува на студии во Одеса што ги завршува во 1909 година³⁷⁾. Во кусото време додека беше во Петербург Ристо Русуленчич се пројавува како еден од најактивните млади македонски национални дејци, поради што на второто заседание на МНАД на 29. XII 1902 година бива избран за библиотекар, а со тоа и член на Управата на МНАД³⁸⁾. Принудното заминување во Одеса му ги одзема можностите за натамошната активност во Другарството, но затоа пак наскоро, заедно со К. П. Мисирков, прават напори да основат Македонско научно-литературно другарство и во Одеса, во рамките на кое Крсте да го издава и списанието „Вардар“ (1905). Каква е натамошната дејност на Р. Русуленчич не ни е познато.

— Иван Христо Ношчев (се викал уште и Нофца)³⁹⁾ е роден во Воден на 1. III 1882 година. Основното училиште го завршува во родниот град (1894), како и II клас гимна-

³⁶⁾ Вистинското презиме не ни е познато, бидејќи грчкото свидетелство ни е дадено во превод на руски, а другите гимназијални документи се српски (од Цариград и Солун) и само во две писма (од петербуршкиот и од одескиот ректор) го наоѓаме како: **Русуленчик**.

³⁷⁾ ООГА, Одеса, ф. 45, оп. 5, ед. хр. 11507, л. 1—42; ЛГИА, ф. 14, оп. 3, д. 40348, л. 1—11, и ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1066, л. 3.

³⁸⁾ АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев, док. № 64.

³⁹⁾ Во досегашната литература кај нас е познат како **Нацев** што е произлезено од недоволно јасниот потпис на молбата од 28. X 1902 год.

зија, додека III клас го учи во Бугарската машка гимназија во Солун, каде што го завршува и тригодишното трговско училиште (1902). На 2. XI 1902 година му поднесува молба на претседателот на Советот на СПБСБД грофот Н. П. Игнатиев за да биде запишан на Шумарскиот институт во С.—Петербург, но тоа му е дозволено дури на 16. IX 1903 година — со специјално царско одобрение. Меѓутоа, материјално необезбеден и многу често болен, Ноштев неколку пати го прекинува школувањето и се враќа во татковината за подолги престојувања, поради што успева да дипломира дури на 20. V 1911 година. Не можејќи да добие служба во Македонија, и тој заминува во Софија, каде што го наоѓаме и во 1929 година⁴⁰).

— Милан Трајков Стоилов е роден во Кукуш на 14. I 1881 година. Откако го завршува основното образование (1892) и трикласното училиште (1895) во родниот град, посетува шест класа на Бугарската духовна семинарија во Цариград, која што ја завршува во јули 1902 година. На 14 август ист. г. веќе од Петербург поднесува молба за упис на Военотомеинишката академија, каде што и студира до летото идната година.⁴¹). Уште веднаш по доаѓањето во Русија Стоилов станува член на ТМОК, а исто така и член-основач и секретар на МНД⁴²). Кога се објавува Илинденското востание, заедно со уште неколку членови на ТМОК, организирано зема активно учество во овој величав народен подвиг, но загинава уште на 6. IX 1903 година во една борба кај кочанското село Витоша⁴³).

— Никола Христов Пипин е потпишан како „семинарист“ и „воспитаник на С.—Петербуршката духовна семинарија од Банско“, но во делумно зачуваната архива на Духовната академија не можевме да најдеме никакви податоци за него. Најверојатно во времето на потпишувањето Пипин сеуште не бил студент или пак е запишан под сосем друго име што не е редок случај во оваа документација. А можеби тој воопшто и не го продолжил образованието?

— Христо Николов Боботанов е роден во с. Рајково, Ахачелебиско, на 1. IX 1879 година. Во ноември 1902 година станува студент на Рударскиот институт во С.—Петербург, којшто го завршува во мај 1908 година.⁴⁴) Како револуционер и активен член на ТМОК, а подоцна и касиер на Извршното

⁴⁰) ЛГИА, ф. 994, оп. 4, д. 2963, л. 1—55; ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1066, л. 24 и ед. хр. 1089, л. 120, 194, 196, 212 и 214.

⁴¹) ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 68, д. 3123.

⁴²) АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев; Хр. Шалдев, Спомени, I, 73.

⁴³) „Автономна Македонија“, I, 21, София, 23. XI 1903, 3.

⁴⁴) ЛГИА, ф. 963, оп. 1, д. 11322, л. 1—28; ЦГАОР, ф. 102, оп. 4, ед. хр. 00—11 ч. 1-А, 1904, л. 4в, 4г, 4д и об.

било на македонско-одринските друштва во Русија, извршува важни мисии во Солун и во Одеса⁴⁵⁾.

— Рафаел Тасев Петковски од Дебар е студент од регентскиот клас на Придворната пеачка капела што спаѓаше под Министерството на Императорскиот дворец. Тој е несомнено еден од најинтересните и истовремено еден од најнепознатите членови на МНЛД. Во сите документи што ги имавме на распологање, како и Д. Чуповски, Петковски настојчиво го истакнува своето национално потекло како „Македонски Словен“ или „Словеномакедонец“. Од друга страна, со еден зачуван документ е фиксирана и нивната меѓусебна лична близост: на 24 октомври 1902 година „турскиот поданик, Словеномакедонецот ученик на Придворната пеачка капела Рафаел Тасев Петковски“ го моли Советот на СПБСБД за помош во износ од сто рубли за да си ја плати школарината, наведувајќи притоа дека е „човек сосем инсолventен и одвај можам да си ја заработувам издршката, а од дома веќе 2½ месеци не добивам никакви информации. Во случај да ми откажете, — нагласува Петковски — јас ќе морам да го прекинам своето образование“. На 28. X 1902 година било издадено свидетелството № 857 веројатно со позитивен одговор на молбата. На листот на оваа молба Д. Чуповски своерачно со молив запишал: „Свидѣтельство для доставленіе получилъ студентъ С.—Петербургской Духовной Академіи Д. Чуповскій“⁴⁶⁾. Треба да се одбележи и формата на презимето на Петковски зашто само презимињата на овие двајца македонски национални дејци (меѓу потписниците на молбата на МНЛД од 28 октомври 1902 год.) завршуваат со наставката *-ски*. Бидејќи во ленинградските архиви не можевме да го пронајдеме „личното дело“ на овој студент, ние не знаеме ништо повеќе за неговото минато, ниту пак за неговата натамошна судбина. Од неколкуте други документи од архивата на СПБСБД се дознава дека веројатно по летната ваканција, некаде во половината на јули 1903 година дошол во С.—Петербург, дека на 30 септември ист. г. сеуште е студент, но дека нема никаква материјална поткрепа од никаде и нема никакви вести од дома. „Што стана со моите родители — пишува тој — не знам. Сега јас живеам овде во приватен стан, за кој уште од 20 септември не сум платил, поради што газдарицата веќе категорички ми нареди да ѝ го ослободам станот. Немам никакви пари и немам надеж да добијам од никаде. Поради тоа, со покорна молба се осмелувам да ѝ се обрнам на Управата на Словенскиот дом за да ме прими во бројот на оние што живеат во него и да ми дозволи да користам бесплатна исхрана, додека не бидам во состојба да преминам во приватен стан“. На 8 октомври А. Соловјевич запишал на

⁴⁵⁾ АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев; Хр. Шалдев, Спомени, I и II. Во нашите натамошни излагања се опртува неговата активност и во ТМОК и во МНЛД.

⁴⁶⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1066, л. 44.

молбава: „Може да се прими во Домот“⁴⁷⁾. На 19. XII 1903 година „Македонскиот Словен Рафаел Т. Петковски“ сеуште го наоѓаме во Словенскиот дом⁴⁸⁾. Бидејќи овде можеше да остане само привремено, ако не му е решено материјалното обезбедување од друг извор, веројатно тој морал да ја напушти и Русија, па следствено и учеството во МНД.

— Николај Антонович Антонов (всушност вистинското име му е: Никола Антонов Самарциев)⁴⁹⁾ е роден на 15. IX 1876 година во Воден, каде што го завршува и основното образование и четирите класа во Грчката класична гимназија (1890). Веројатно поради истите причини како и К. П. Мисирков⁵⁰⁾, Никола се префрлил во Србија и V и VI клас гимназија ги завршил во Класичната српска гимназија во Шабац (1894—1895), а потоа ја завршува и пропагандната четирикласна Кралска српска учителска школа во Алексинац (1898)⁵¹⁾. Запознат непосредно и со грчката и со српската националистичка пропаганда во Македонија, а веројатно не му била непозната и бугарската⁵²⁾, Никола доаѓа во Русија веќе со напално оформена македонска национална свест и вклучувањето меѓу потписниците на молбата на МНД е најнормален израз на неговите веќе напално изградени концепции за индивидуалноста и ослободувањето на неговиот народ. Иако доаѓа на Универзитетот во С.—Петербург со препорака од Српската легација во Русија, којашто го третира како „Србин од Македонија“ и му укажува голема помош при запишувањето, тој уште во првата молба за упис на Природно-научниот факултет (по сè изгледа и со раката на К. П. Мисирков, со когошто веројатно се познавале уште во Србија!) се декларира како „Македонски Словен“⁵³⁾, каков што го наоѓаме и во последната од 8. III 1903 година⁵⁴⁾. Бидејќи поради постое-

47) ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1089, л. 102. Во потврдата од Придворната капела № 1318 од 4. X 1903 год. се вели: „Оваа потврда му се издава на турскиот поданик Словеномакедонецот Рафаел Петковски за тоа дека тој е ученик од регентската класа на Придворната капела и дека е должен да плати за правото за учење во 1903—1904 учебна година сто рубли, од кои 50 р. за првото полугодие неопходно е да ги внесе до 20 октомври ов. г., а другите 50 рубли во јануари 1904 година“ (ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1089, л. 109).

48) ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1089, л. 212 и 214.

49) Во преводот на Свидетелството за завршениот IV клас во Грчката гимназија во Воден од 1. VII 1890 година името му е преведено во формата: Николай Антонович-Самарджич (ЛГИА, ф. 14, оп. 3, дело 40374, л. 4), додека пак во Крштелното свидетелство № 42, издадено од Бугарската црковна општина во Воден на 18. V 1902 година, се вели дека татко му на Николај се викал Антон Сармаџиев (на исто место, л. 5).

50) Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 91—106.

51) ЛГИА, ф. 14, оп. 3, д. 40374, л. 2 и 3; ДА ССНРЈ, ПП, ред 11 и ред 380, 1896.

52) Не случајно Крштелното свидетелство го добил (во 1902 год.) од Бугарската црковна општина во Воден (цит. дело, л. 5).

53) На ист. место, л. 1.

54) На ист. место, л. 7.

ните прописи во врска со нострифицирањето на дипломата за средношколското образование тој не можел да се запише на факултет без одобрение од специјалниот орган на Министерството за просвета на Русија, на 13. VIII 1902 година моли да биде примен на Медицинскиот факултет. По молбава била добиена и препорака од Кралската српска легација од 30. VIII 1902 година № 515, во која се моли „Учениот комитет“ на Министерството за просвета на Русија да го запише Никола на Медицинскиот факултет земајќи го предвид и фактот дека „во Македонија има потреба од способни лекари од словенско потекло што завршиле високо образование во Русија“⁵⁵). Бидејќи пак во С.—Петербург во тоа време немаше ваков факултет (освен Военомедицинската академија), Комитетов, под одредени услови, на 2 септември му дозволува на Никола да се запише на Медицинскиот факултет на Универзитетот во Рига, за коешто ги подготвува и сите нужни формалности⁵⁶). Меѓувремеено Никола станува еден од основачите на МНЛАД и под мотивација дека не му дозволиле „околностите и материјалната положба“ да замине во Рига, прави обид да издејствува некаква стипендија од Комисијата за образование на јужните Словени, како и да биде запишан на Военомедицинската академија во престолнината⁵⁷). Од некои документи се гледа дека тој успеал да стане студент од I година на Физичко-математичкиот факултет (Природонаучен оддел) на С.—Петербуршкиот универзитет⁵⁸) (каков што се потпи-

⁵⁵) ЦГИА, ф. 733, оп. 151, ед. хр. 35, л. 90.

⁵⁶) На ист. место, л. 68 и об. (молба на Н. Антонов од 13. VIII 1902 година до министерот за просвета на Русија за прием на Медицинскиот факултет на Јурјевскиот универзитет), л. 74, 90 и об. и 93 (решението на Учениот комитет на МНР од 2. IX 1902 година и писмо до Ришкиот учебен округ од 14 ист. м.).

⁵⁷) На ист. место, л. 246 (молба до МНП од 22. IV 1903 година), 251, 252 и об. и 253 (писмо од МНП од 5. V 1903 година до ВМА во СПб.), а на 25. IV 1903 год. е побарано мислење на Антонов и од Комисијата за образование на јужните Словени за стипендија (л. 247).

⁵⁸) Во молбата до министерот за просвета од 10. I 1903 година студентите Иван Илиевиќ (од Кралство Србија), Николај Антонович, Николај Ничота и Риста Русуленич (од Македонија) се вели: „...ние се запишавме на Императорскиот универзитет; но бидејќи немавме никакви средства за завршување на високото образование, и ние се обравтивме до С.—Петербуршкото словенско благотворно друштво и до Комисијата за образование на јужните Словени во Азијатскиот департамент со молба да ни се укаже помош за плаќање на вносот во Универзитетот за правото за слушање на предавањата и за стипендија, каде што ни откажаа поддршка; а бидејќи рокот за плаќање на таксата за правото за слушање на предавањата на Универзитетот е веќе поминал, имаме чест покорно да го замолиме Вашето Превосходство, да нè ослободи нас, како Јужнословени, од плаќањево такса во Универзитетот за правото за слушање на предавањата, зашто ние немаме никакви средства. Затоа и се обраќаме до господинот министер за народна просвета, како кон највисока инстанца, за поддршка на бедните студенти Јужнословени (ЦГИА, ф. 733, оп. 151, ед. хр. 35, л. 221 и об.). Меѓутоа, на 23. I 1903 год. со № 2686 МНП ги одбило и ги упатило таа поддршка да ја побараат од Управата на Универзитетот (л. 221 и 222).

шува и на молбата на МНЛД), но во почетокот на март 1903 година заболел „од друга болест“ и по совет на лекарот морал да замине во Македонија. На 8 март 1903 година Никола го известува ректорот дека „мора да отпатува во татковината заради поправање на здравјето“ и истовремено го моли „за идната учебна година“ да го префрли на Московскиот универзитет⁵⁹⁾, каде што и му биле препратени документите⁶⁰⁾. Дали преболел и дали го преживеал виорот на Илинденското востание, дали воопшто се вратил во Русија и каква е неговата натамошна судбина — постојната документација во ленинградските архиви не можеше да ни даде одговор. Важно е да се спомене дека него не го наоѓаме меѓу потписниците на втората молба на МНЛД од 20. XII 1903 година.

— Никола Штериов⁶¹⁾ Ничота е по потекло Влав од Крушево, роден на 29. I 1880 година во Смедерево⁶²⁾. По школувањето во Солун, каде што живее со семејството ја завршува Српската гимназија во Цариград и на 24. IX 1901 година се запишува како редовен студент на Правниот факултет во Белград⁶³⁾. Материјално необезбеден, а желен за наука, не можејќи да се издржува во Белград, на 7. IV 1902 година му испраќа молба за помош директно на српскиот крал, изјавувајќи готовност да му се стави на услугите по завршувањето на образованието. Бидејќи „не ми дозволуваат средствата и натаму да се школувам“, пишува тој, „најпонизно го молам Вашето Величество да ме примите под Вашата заштита и да ме испратите во Париз, како Ваш питомец во тамошната дипломатска школа“. На 9 април на актот ПП № 1318 началникот на ПП одделение во Министерството за надворешни работи на Србија Ј. Јовановиќ запишал: „Нема потреба, па ни можности. Доста му е на г. Ничота што го школувавме без пари во Цариград. Затоа *ad acta*“⁶⁴⁾. По забранувањето на Македонскиот клуб во Белград и по запирањето на „Балкански гласник“, и Н. Ничота ја напушта Србија и заминува во Русија. На 8 октомври 1902 година, во времето кога се поставуваа основите на МНЛД, „Македонецот со завршена I година на Правниот факултет на белградската Велика школа“ Николај Стериевич Ничота го моли ректорот на С.—Петербургскиот универзитет да биде примен за студент⁶⁵⁾; по

⁵⁹⁾ ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40374, л. 7. Кон молбата е додадено и здравствено уверение од 9. III 1903 год. (л. 8).

⁶⁰⁾ На ист. место, л. 9 (писмо № 2909 од 20. III 1903 година).

⁶¹⁾ Во српските документи татковото име му е предавано: Штерија, додека во руските самиот се потпишува: Стериевич.

⁶²⁾ Иако Хр. Шалдев, како што се гледа од натамошната документација, го кажува дека е родум од Солун.

⁶³⁾ Превод на индексот од Великата школа во Белград и потврда од ректорот од 3. X 1901 година (ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, л. 3 об. и 21). Преводите се потврдени од Српската легација во СПБ. на 25. X 1902 година.

⁶⁴⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 445, 1902.

⁶⁵⁾ ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, св. № 2057, л. 1.

една недела добива привремено жителство, а токму на денот на потпишувањето на молбава на МНЛД ја потпишува и изјавата дека по завршувањето на факултетот „нема да барам диплома со назначување во неа правата за звањата и степените во Русија што се со законот определени“⁶⁶⁾ (коешто претставуваше обврска за сите туѓинци на руските универзитети што не завршиле регуларно средно образование во Русија или пак тоа не им е признато од Министерството за просвета на оваа земја). На 31 октомври „Николај Ст. Ничота, Македонец“ бара од Советот на СПБСБД „еднопатна“ помош во износ од 53 рубли за плаќање на слушањето на предавањата на Императорскиот универзитет во есенскиот семестар⁶⁷⁾. На 31. XII 1902 година со актот № 65899 „Канцеларијата на Неговото Императорско Величество за примање молби“ го моли ректорот да ја извести „за поведението . . . , а исто така и за Вашето мислење за тоа колку нивните учебни успеси би го оправдале укажувањето на бараната милост“, наведувајќи ги притоа имињата на молителите — „по потекло од Македонија Николај Ничота, Риста Русуленчич и Николај Антонович“. Иако на 8. I 1903 година ректорот одговара дека „за време на престојот на Универзитетот не биле забележани во ништо сомнително“⁶⁸⁾, помош не им е доделена. На 19. V 1903 година, како студент по природните науки од I година Никола Ничота го моли ректорот да го префрли на Московскиот универзитет⁶⁹⁾. Во писмото № 2347 од 28 мај ист. г. ректорот го известува московскиот ректор дека Ничота бил „примен на Универзитетот врз основа на правата на јужните Словени, но не платил за слушањето на предавањата во есенскиот семестар на 1902 година и затоа бил ослободен од Универзитетот“⁷⁰⁾. На 9 октомври 1903 година, кога К. П. Мисирков ги читаше своите реферати во МНЛД и се водеа долги и сериозни дискусии за патиштата за решение на македонското прашање и за односот спрема Востанието и спрема програмата на ТМОРО, Н. Ничота го моли Советот на Управата на Словенскиот дом на СПБСБД: „Немајќи никакви средства за живот, имам чест најпокорно да ја замолам Управата да ми дозволи да живеам во Домот до Нова година, кога започнува мојата стипендија од Министерството за надворешни работи“. На следниот ден В. В. Комаров запишал дека молбата му е уважена⁷¹⁾, но на 15 октомври Министерството за просвета со № 32243 го известува дека конечно му е одобрено

⁶⁶⁾ На ист. место, л. 6.

⁶⁷⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1066, л. 4. Има и негов потпис со забелешката: „Го примив документот“.

⁶⁸⁾ ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, л. 5 и 7.

⁶⁹⁾ На ист. место, л. 8.

⁷⁰⁾ На ист. место, л. 9.

⁷¹⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1089, л. 110.

префрлувањето на Московскиот универзитет⁷²⁾, а на 18 ноември со № 8179 Канцеларијата на Московскиот универзитет ја известува Канцеларијата за студентски прашања во С.—Петербург дека „Николај Ничота е примен во бројот на студентите на Императорскиот московски универзитет“⁷³⁾. Со оглед на тоа што по сè изгледа потписот негов под втората молба на МНЛАД од 20. XII 1903 година не е ставен со неговата рака, туку изгледа со раката на Д. Чуповски⁷⁴⁾, треба да се смета дека во тоа време Никола веќе бил заминат во Москва, од каде што во февруари 1904 година и му се јавува со писмо на Д. Чуповски, на кое овој му одговара на 17 февруари, изнесувајќи му ја ситуацијата во С.—Петербург и состојбата на македонските работи, насрчувајќи го истовремено и во Москва да образува Македонско научно-литературно другарство и да влезе во личен контакт со познатите словенофили, посебно со веќе изјавениот проф. Н. Н. Дурново. На 20. VI 1904 година К. П. Мисирков пишува од Бердјанск: „Ничота ми соопшти од Петроград дека се поврзал со Австриската амбасада во Петроград. Лично амбасадорот гледал со големи симпатии на нашиот план за разрешување на македонското прашање и во таа смисла ѝ пишал на својата влада, од којашто чекал одговор. Ако ја придобиеме владата на Австро-Унгарија, — додава Мисирков — како што има изгледи да ја имаме Русија, тогаш лесно ќе ја постигнеме целта“⁷⁵⁾. Кога бил Ничота пак во Петроград и кога се сретнал со австро-унгарскиот амбасадор — не ни е познато. Знаеме само дека учествувал во Руско-јапонската војна и често бил прогонуван, а по завршувањето на студиите (изгледа во 1909 година)⁷⁶⁾ Никола Ничота се вратил на Балканот, учествувал во Првата светска војна, а потоа, често гонет, службувал на разни места во Србија (и потоа во Југославија) и умрел како лекар во Смедеревска Паланка во 1950 година.

— Дијамандија Трпков[ич] Мишајков (во разните документи во разни земји различно му е пишувано и името и презимето: *Диамонд*, *Дијамандије*, *Диямандий*; *Мишај-*

⁷²⁾ ЦГИА, ф. 733, оп. 151, оп. 151, ед. хр. 35, л. 318 и 319. На 3. XI 1903 година со № 7409 ректорот на СПб. универзитет му го испраќа испраќа на Московскиот универзитет индексот на Н. Ничота (ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, л. 10).

⁷³⁾ ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, л. 11.

⁷⁴⁾ Љубен Лапе, цит. документи во „Македонски јазик“ XVI, 1965, 197.

⁷⁵⁾ Славко Димевски, Обидите на Крсте Мисирков и на Македонското студентско друштво во Петроград за издејствување автономија на Македонија во рамките на Турската Империја, цит. зборник „Крсте Мисирков — научен собир...“, 110.

⁷⁶⁾ ЛГИА, ф. 14, оп. 3, ед. хр. 40467, л. 17 и 18.

ковић, Мишайковъ) е роден во Битола на 15. III 1872 година⁷⁷⁾. По завршувањето на IV одделение во родниот град, во 1880 година заминува кај чичо си Панарет што беше митрополит егзархиски во Пловдив, бидејќи татко му Трпче починал во 1877 или 1878 година во Битола и немало кој да го издржува. Живеел во митрополијата и го продолжил образованието, но истовремено непосредно ги следел бурните настани во тоа време во врска со судбината на Македонија, во кои Панарет земаше најактивно учество⁸⁷⁾. Тоа е времето непосредно по ослободувањето на Бугарија, но и по Разловечкото и Кресненското востание⁷⁹⁾, кога најживо балканско прашање стана судбината на Македонија, кога Привремената македонска влада го распусти својот проглас⁸⁸⁾, а Г. Пулевски ги напечати своите збирки „Македонска песнарка“⁸¹⁾, поемата „Самовила Македонска“ и граматиката „Слогница речовска“⁸²⁾. Сето тоа остава неизбришливи траги во свеста на младиот Дијамандија. Но на 26 ноември 1883 година митрополитот Панарет починал и младиот сирак сосем сам го започнува трновитиот пат. По завршувањето на учителската школа во Кустендил, наместо во Македонија, во времето кога настана силниот вриеж на македонската интелигенција како во самата Македонија така и во странство, Д. Т. Мишајков бива назначен за егзархиски учител во родопското село Чепеларе⁸³⁾. Но и тука развива голема активност во поглед на културно-просветното издигнување на средината во којашто работи, па го организира Културно-просветното друштво „Про-

⁷⁷⁾ Според документацијата во Великата школа во Белград (АС, ВШ, ф. V — 1152, 1900), Д. Мишајков е роден на 15. III 1873 година, додека пак во личната документација во Бугарија (Членска карта на Отечествениот фронт во Софија № 67801 од 10. IV 1948 година) стои дека е роден на истиот датум во 1872 година. Оваа година му ја дал самиот Д. Т. Мишајков и на Кирил митрополит пловдивски [Панарет митрополит пловдивски (1805—1883), София, 1950, 8 и 35], па така го знаат и неговите синови во Софија (Д-р Блаже Ристовски, Дијамандија Трпков Мишајков (1872—1953), „Современост“, XXII, 4, 1972, 310—325).

⁷⁸⁾ Пловдивски Кирил, Панарет..., 8 и 35.

⁷⁹⁾ Љубен Лапе, Разловечкото востание од 1876 година и личноста на неговиот организатор Димитар Поп Георгиев Беровски, ИНИ, Скопје, 1976 (таму е цитирана и поопширна литература).

⁸⁰⁾ Славко Димевски, Привремената влада на Македонија во странските конзулски извештаи (1880), „Разгледи“, XV (XXI), 1—2 (300—301), 1973, 170—184; истиот, Востанички проект-устави и други акти за создавање на македонската држава донесени по Берлинскиот конгрес (1878—1880), „Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања“, I, 1, Скопје, 1975, 165—183.

⁸¹⁾ Д-р Блаже Ристовски, Горѓија М. Пулевски и неговите книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“, ИФ, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“ 1, Скопје, 1973.

⁸²⁾ Горѓија М. Пулевски, Одбрани страници. Избор, редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски, Скопје, 1974, 155—181.

⁸³⁾ Според Пловдивски Кирил (Панарет..., 8), Д. Мишајков службувал и во Пловдив, но ние не знаеме ни кога ни на какво работно место.

глед⁽⁸⁴⁾ што после го зема старото име на сличното друштво „Родопска искра“⁽⁸⁵⁾ Меѓутоа, со желбата да го продолжи своето образование замолува да биде примен на студии во Софија, но кога му е откажано, тој заминува во Белград⁽⁸⁶⁾ и од 1897 година се запишува на Правниот факултет на Великата школа, кој, како вонреден студент, го завршува во 1902 година⁽⁸⁷⁾. Во времето на студиите во Белград пројавува особена активност и во организирањето на македонската национална мисла во својот роден крај, одржува лични и посредни врски со своите сомисленици во Битола, Охрид и Софија и припаѓа кон „кругот на македонските сепаратисти“ што во прв ред се „Македонци“. Во летото 1899 година си доаѓа дома, каде што мајка му е тешко болна и наскоро умира⁽⁸⁸⁾, па одржува врски и со разни „егзархисти“ и „Македонци“, поради што веднаш му е укината стипендијата од Министерството за надворешни работи на Србија⁽⁸⁹⁾. Но подоцна радикалните политичари увидуваат дека Мишајков е „човек што мисли и за себе и за својот народ, и за својата и за народната иднина, и тоа мисли правилно и разумно“, па помирувајќи се дека, како што вели битолскиот генерален конзул, „ние

⁽⁸⁴⁾ В. Дечев, Миналото на Чепеларе. Принос за историјата на Родопска, II, Софија, 1936, 259.

⁽⁸⁵⁾ На ист. место, 261. Се споменува дека на 15. IX 1893 год. старото друштво „Родопска искра“ (основано во 1885 год.), за да се извлечат од банката неговите пари во полза на новооснованото, се слеало со „Поглед“ под името „Родопска искра“, и, во согласност со новиот „Устав“, се избрала Управа, во која Димитар Т. Мишајков (името е погрешно отпечатено!) станал деловодител. Ова „Образователно-спомогателно дружество“ имало задача да организира читална, театарски претстави, литературно-музички вечеринки и сл. Во 1894 година се издава книгата „Митнициџ на турската граница“, а подоцна и весник (265), а во 1895 година се прикажува и првата драмска претстава „Шаран“ од Т. Х. Станчев (263). Се одбележува дека друштвото го основале младите учители Дијаманди Мишајков и Гроздан Родопски во учебната 1893/94 год. (258). Во следната учебна година Мишајков сеуште бил во Основното народно училиште со 4 одделенија и 2 класа во Чепеларе (448). Каде бил пред тоа, кога дошол овде и кога го напуштил Чепеларе?

⁽⁸⁶⁾ Во еден не секогаш сигурен извор („Србин“, III, 129, 20. X 1902, 2 — во долгата статија од „Т. Прилепчанац, бив. учител“) се наведува дека „Јамандије Трпковиџ“ по завршувањето на IV одделение на бугарското битолско училиште „отишол во Кустендил и таму го завршил педагошкиот курс“, дека потоа пет години бил учител во Бугарија и дури потоа побарал да студира во Софија, па откако бил одбиен, дошол во Белград.

⁽⁸⁷⁾ АС, ВШ, III — 353, 1900; V — 1152, 1900; III — 402, 1901; VII — 80, 1902. 1902. Дипломата за завршен факултет ја примил на 2. VII 1902 год. (АС, ВШ, Протокол за 1902 год., ДБр. 1968), што значи дека не бил веќе студент кога дејствуваше во рамките на Македонскиот клуб во Белград.

⁽⁸⁸⁾ ДА ССНРЈ, III, ред 606, 1899. Извештај од битолскиот вице-конзул Изв. Иваниќ III № 699 од 26. XI 1899 година.

⁽⁸⁹⁾ На ист. место: молби на Д. Т. Мишајков од 3. VIII и од 17. XI 1899 год. до МНР на Србија.

не можеме ни да бараме да немаме растур во луѓето⁹⁰⁾, му е вратена стипендијата. Сето тоа, меѓутоа, не го спречува Дијамантија да ја продолжи својата дејност и во Белград и во „сепаратистичкиот кружок“ во Битола, па станува еден од најактивните организатори на Македонскиот клуб во српската престолнина и еден од редакторите на весникот „Балкански гласник“ (1902⁹¹⁾). А кога српската влада мораше да ги забрани овие македонски националноослободителни институции, Д. Т. Мишајков, заедно со Ст. Ј. Дедов, заминуваат во С.—Петербург и со Мисирков, Чуповски и другите го основаа МНЛД, на коешто му стана и прв претседател⁹²⁾. Во Русија им направија посети на сите позначајни политички, словенофилски, научни и културни кругови, па откако ја запознаа руската јавност со своите ставови, иако тие веќе не беа нови, зашто рускиот печат редовно го пренесуваше пишувањето на „Балкански гласник“, по решение на МНЛД во почетокот на 1903 година Ст. Ј. Дедов заминува во Софија за да дејствува сред огромната македонска емиграција, а Д. Т. Мишајков преку Белград се враќа во родниот град⁹³⁾ и, заедно со тогаш дојдениот тука К. П. Мисирков, ги прават подготовките за пречекување на судбоносните револуционерни настани, а пред сè за отворање народни училишта на македонски јазик и подготовка на неопходните основни учебници. Во јули 1903 година Мишајков му бара на Дедова од Софија „да му прати од Шапкаревите некогашни книшки на македонското наречје, сп. „Лоза“ и некои други, ако знае и ако најде“, нагласувајќи му дека „ја пропагира идејата за којашто настрадале“ и дека „нашол почва“ за тоа⁹⁴⁾. Е. Спространов е фасциниран од способностите и културата на овој национален деец, па за него се борат и српската и бугарската пропаганда. Бидејќи доаѓа во Битола во времето кога беа прогласени „падарските реформи“ и се надеваше да добие некаква служба во турската администрација како дипломиран правник или пак како адвокат во градот, заради основната егзистенција тој ја прима српската привремена финансиска помош, но кога по Востанието беа осуетени и бараните македонски училишта, кога тој не можеше веќе да седи безделен во родниот град, ја прифати понудената егзархиска служба во третокласното и во основното егзархиско училиште во Серес, каде што и заминува на 4. I 1904 година.

⁹⁰⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 612, 1900. Извештај на битолскиот конзул Мих. Г. Ристиќ ПП № 81 од 3. II 1900 година.

⁹¹⁾ Скоро секогаш тогашниот патриотарски печат, заедно со Ст. Јакимов, го напаѓа и Д. Мишајков — како организатор и идеен водач на македонската емиграција и младата интелигенција во Белград.

⁹²⁾ ЦГИА, ф. 909, оп. 1, д. 206, л. 4. Писмо на К. Мисирков до Д. Н. Вергун од 12. IX 1914 година.

⁹³⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 231, 1902; ПП, ф. II, 1903; ПП, ф. IX, 1903; ПП, ред 283, 1904; ПП, ред 124, 1904.

⁹⁴⁾ БИА, Софија, ф. № 324, Дневници на Е. Спространов, стр. 166, запис за 18. VII 1903 год.

Меѓутоа, и таму почнал да ја развива својата „сепаратистичка дејност“ и од 1 март до крајот на мај останува пак без работа. На 1 јуни одново е примен на егзархиска служба, но на 31. VIII 1904 година пак е исклучен од списоците⁹⁵⁾. Според изјавата на битолчанецот Драган Зографов, кај кого во Битола живееше Мисирков, а кој во Серес беше во истата соба на пансионот со Мишајкова, Дијамандија одново „се обидел да прави сепаратистичка пропаганда“⁹⁶⁾. За неговите мисли и стремежи во тоа време мошне е укажувачко писмото што на 10. IV 1904 година, кога беше без работа, му го испратил на Христо Далкалчев⁹⁷⁾, во кое, откако прави осврт врз Илинденското востание, ја обвинува Бугарија што дозволила македонскиот народ да се испрати на касапница, иако однапред знаела оти Востанието ќе пропадне. Мишајков и овде укажува кон единствениот излез — да се исфрлат националистичките пропаганди на соседите од Македонија, „коишто си ја тераат водата на својата воденица“, а националната афирмација на Македонците ја посочува како единствен пат за разрешување на македонското прашање што може да се реализира со извојување една црковно-просветно-културна автономија на Македонија во рамките на Турската Империја. На крајот Мишајков го заклучува писмото: „Тоа е најреалниот пат во дадениов момент за да се придобијат и Турција и големите сили. Тоа е единствениот пат да се отргне македонскиот народ од бугарењето, посрбувањето или погрчувањето. Со тоа ќе си обезбедиме непречен национален развиток, а потоа ќе биде полесно“⁹⁸⁾. Ова писмо паднало во бугарски раце и, природно, Мишајков одново морал да моли за служба. И К. П. Мисирков, во времето додека го готви своето списание „Вардар“ во Одеса, на 1. II 1905 година му посветува една своја фотографија со текст на македонски јазик и со Мисирковиот правопис: „На дра-

⁹⁵⁾ Според „Справка“ № 311 од 19. IX 1957 год. од Централниот државен историски архив во Софија и „Удостоверение“ № 6014 од 3. VIII 1960 год. од Св. синод на Бугарската патријаршија во Софија. Во првиот документ стои дека Д. Мишајков бил „във ведомство“ на ова училиште од 1. IX 1903 година, коешто секако не соодветствува со вистинската ситуација.

⁹⁶⁾ Според писмото на Н. Трајков од Софија од 17. XI 1962 година.

⁹⁷⁾ Христо Далкалчев е роден во 1878 год. во воденското село Владово. По завршувањето на Цариградската духовна семинарија станува главен учител во Гевгелија и раководител на Месниот комитет на ТМОРО и бил во писмена врска со четите на Сава Михајлов и на Апостол Петков. Поради „Бајалската афера“, бега од Македонија и преку Бугарија стигнува во Петербург (1902), каде што сака да студира медицина. Поради здравствени и климатски причини, заминува во Киев и студира на тамошниот Медицински факултет, активно учествувајќи во организацијата и акциите на киевскиот ТМОК (КМДА, Киџ, ф. 16. оп. 465, од збер. 5754, л. 7 об., и ф. 16, оп. 465, од збер. 5792, л. 8—9 и 39—40; АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев; Хр. Шалдев, Спомени, I, 26).

⁹⁸⁾ Славко Димевски, Обидите на Крсте Мисирков..., 108.

ѓиот ми пријател' Дијамандија Трпковиќ Мишајков во знак на братјќи чувства от Крсто Мисирков“. Но развојот на настаните во Македонија доби сосем подруг од очекуваниот тек, македонската просвета конечно беше осуетена, четничката акција на соседите доби најостри форми, неговата безбедност е сериозно загрозувана и решава да замине во Бугарија, па на 20. IX 1906 година Софискиот окружен суд му го признава „правото на кандидат-адвокат“, а откако на 21 октомври ја дава „установената од законот клетва“, се запишува во списокот на адвокатите при овој суд⁹⁹⁾. На 24. XII 1907 година го добива и „правото на потполн адвокат“ во Софија¹⁰⁰⁾. Од 1909 до околу 1928 година живее во гратчето Своге, Софиско, а во април 1929 година станува началник на финансовиот оддел на Столачката општина во Софија. Во 1911 година се оженува од родот на К. Шапкарев. Подоцна Мишајков им зборува на синовите дека тој престојувал и во Женева, па го слушал и Ленина на собранијата на балканските студенти. Повремено објавува преводи од српската литература. Во Втората светска војна го помага партизанското движење како адвокат и со медикаменти. Близок е со Д. Влахов¹⁰¹⁾. По 9 септември 1944 година прави концепт за поразвиена статија, за која не знаеме дали е напишана, во кој се вели:

Каква била нуждата што го наложи создавањето на македонскиот јазик.

Има ли централен македонски говор што би можел да се издигне на степен на општ литературен јазик за да ги обединува еднакво Пиринска и Вардарска Македонија¹⁰²⁾ иако има, кој е тој говор.

Каква е разликата помеѓу бугарскиот и српскохрватскиот литературен јазик, каде е разделната граница помеѓу овие два народа.

Кон се особеностите на македонските говори и, ако има такви, во што се разликуваат тие од литературните бугарски и српскохрватски јазици.¹⁰³⁾

Умира како адвокат во Софија на 6. IV 1953 година¹⁰⁴⁾, затворен во себе, контактирајќи само со својот идеен другар Ми-

⁹⁹⁾ „Удостоверение“ № 24¹/55 од 21. X 1906 год. од Софискиот окружен суд. Во тоа време објавува и еден свој превод (од српски на бугарски јазик) од Петар Кочиќ за Бранко Веселинов („Българска сбирка; XIII, 7, София, 1906, 458—459).

¹⁰⁰⁾ Припис врз истиот документ.

¹⁰¹⁾ Сиве податоци се дадени од сопругата и синовите на Д. Т. Мишајков во Софија во 1966 год.

¹⁰²⁾ Очевидна е интенцијата на авторот да го покаже единството и неопходноста за обединување на „Пиринска и Вардарска Македонија“.

¹⁰³⁾ Концептов нема наслов ни потпис, но напишан е со раката на Д. Т. Мишајков врз едната страничка на еден нотесен лист.

¹⁰⁴⁾ „Удостоверение“ № 152 од 18. IV 1953 год. од Правната консултанција № 11 во Софија.

хаил Солунов¹⁰⁵), со когошто постојано насамо разговарале за македонските работи.

¹⁰⁵) Михаил Солунов или Михаил Петровиќ-Небрежанец е еден од најверните соидејници и соборци на Д. Т. Мишајков во Белград и Софија. Во многубројните напади против „Балкански гласник“ и неговите издавачи, покрај Јахимов и Мишајков, се споменува и некој Петровиќ. Во статијата на „Т. Прилепчанац, бив. учител“ („Србин“, III, 129, 20. X 1902, 3) се наведува дека Петровиќ (без името) бил од „мошне богата затапена бугарашка фамилија“, дека имал завршено „некој клас во Битолската и Солунската гимназија“, па на пат за студии во Женева поминал низ Белград и тука добил стипендија за студии на ВШ (Филолошки оддел). По дипломирањето божом тој отишол „во Женева“ — со бугарска стипендија. Меѓутоа, во белградските архиви сепак наоѓаме извесни податоци што донекаде го опртуваат младиов македонски интелектуалец. Така, на пр., на 17. II 1897 год. српскиот в. конзул во Солун Бран. Г. Нушиќ со бр. 522 му ја испраќа на претседателот на Министерскиот совет и министер за надворешни работи Г. С. Симиќ молбата од Михаило С. Петровиќ од Прилеп и Иван Менчевиќ од Крива Паланка, ученици „од бугарскиот пансион“ што молат да бидат примени во српско училиште. На 1 март Министерството со телеграма ја дава својата согласност и на 7. III 1897 год. МНРС му пишува на министерот за просвета да ги прифати, со образложение: „Бидејќи тие веќе биле во VII клас, а ниедна од нашите гимназии во Турција нема толку класови, без принуден да му наредам на Конзулатот да ги испрати ваму“. Со таква препорака тие се примени и во Домот на Друштвото „Св. Сава“ во Белград. Меѓутоа, уште на 17. IX 1897 година со бр. 72 воспитувачот на питомците во Домот го известува МНРС дека „питомецот Михајло Петровиќ, родум од Прилеп, кој пролетоска дојде од VII кл. на бугарската гимназија во Солун, па овде беше примен за питомец и ученик во VII кл. на реалката, го положи матурскиот испит во овдешната реалка. Тој сака да учи на Историско-филолошкиот отсек на Филозофскиот факултет...“ Притоа Марковиќ ги дава и следниве оценки за Петровиќ: „Мијајло единствен е останат овде од оние ученици што пролетоска и летоска дојдоа ваму од бугарските училишта во Солун и Серес. Но ни за него сеуште не може да се рече дека сосема чувствува и мисли српски. Некаква ладност и колебаљивост во национален поглед доста е забележлива кај него и денеска, а мошне уочлива беше во времето на екскурзијата по Србија што беше во јули ов. год. Тоа е уште една причина повеќе дека е потребно многу сериозно да се припази на него откако ќе излезе од овој интернат, а особено да се води сметка со кого се дружи, каде оди итн.“ П. Марковиќ на крајот одбележува дека „Мијајло сеуште не знае правилно ни да зборува ни да пишува на нашиот литературен јазик. На испитот беше пропуштен поради национални обзира“ (ДА ССНРЈ ПП, 58 П, ред 495, 1897). Од пријавите за испити на Факултетот се дознава дека Михаило Петровиќ (Небрежанец) е роден на 10. IX 1897 година во Прилеп, дека е син на гостилничарот Петре Небрежанец и дека е студент на Историско-географскиот отсек на Филозофскиот факултет во Белград (АС, ВШ, V—1154, 1990). Дипломата за завршено факултетско образование ја примил на 26. IX 1901 год. (АС, ВШ, Протокол за 1901 год., Дел бр. 2722, од 26. IX 1901). Меѓутоа, меѓу стипендистите на МНРС наоѓаме еден Михајло Петровиќ што во 1903 год. е на учење во Москва (ДА ССНРЈ, ПО, П/453, 1903). Дали се однесува за нашиов Михаило? Од друга страна, синовите на Д. Т. Мишајков ни раскажуваа дека во 30-тите и 40-тите години во Софија татко им најчесто контактирал и единствено за македонските работи зборувал со „неговиот некогашен другар од Белград и Женева“ Михаил Солунов. Тој бил факултетски образован, инте-

— Гаврил Константинов[ич] [Тасев]¹⁰⁶⁾ е роден во костурското село Смрдеш на 4. V 1878 година. Тој не е познат со вистинското презиме *Тасев* затоа што во српската документација, како и кај други Македонци, татковото име му е земено и како презиме, па со такво презиме и влезе во руската документација. Инаку, според раскажувањето на некои постари смрдешани, во селото имало цела маала што се викала Динкина Маала, од која произлегувал и Гаврил. По школувањето во грчки и во бугарски училишта, во јули 1897 година и Гаврил доаѓа во Белград и со стипендија од Министерството за надворешни работи на Србија се запишува во VI клас на II белградска гимназија¹⁰⁷⁾. Во ноември идната година Гаврил моли да биде примен во српската војска, но откако се примени податоци за него од Српскиот конзулат во Битола, Военото министерство го известува Министерството за надворешни работи дека „Гаврил Константиновиќ не може да биде примен за питомец на Воената академија“¹⁰⁸⁾, поради што тој го продолжува образованието во гимназијата „Вук Караџиќ“ во Белград¹⁰⁹⁾. По завршувањето на гимназијата¹¹⁰⁾, во септември 1900 година Гаврил се запишува како „редовен студент... на Филозофскиот факултет, Лингвистичко-литературен отсек“ во Белград¹¹¹⁾, односно, според друг

лигентен прилепчанец, неомженет, кој пред крајот на животот се закалуѓерил и во 1956 година починал во Рилскиот манастир. Ако се земе предвид дека нашите ученици и студенти во Белград татковото име го носеа како презиме, дека сепак во писмото бр. 640 од 15. III 1897 година МНРС го именува Михаило С. Петровиќ и дека **Небрежани** во Прилеп ги викале и **Солуновци**, сметаме дека треба да се прифати оти Михаило С. Петровиќ и Михаил Солунов се истата личност **Михаил Петров Солунов-Небрежанец** што беше еден од основачите и редакторите на весникот „Балкански гласник“.

¹⁰⁶⁾ Поради вообичаеното преименување на Македонците при школувањето во Србија, при што речиси редовно татковото име се земаше како презиме, и **Григор**, син на **Костадин Тасев** од с. Смрдеш (ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1239, л. 18: „Свидетелство за свѣто кърщение“ № 38 од 26. VI 1896 година, издадено од Бугарската црковна општина во Костур), е запишан како **Гаврил Константинович Константинович**, син на „Константин Анастасијевиќ из Македоније“ (АС, ВШ, VI-1283, 1900). Во турскиот пасош, издаден во Белград на 19. VII 1901 год., стои: **Gavro Constantinovitch**, додека во руската документација името му е запишано: **Гаврил**.

¹⁰⁷⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 314, 1897. Молба од „Гаврило Константиновиќ из Македонија“ од Белград од 3. VII 1897 год. и решение на министерот за надворешни работи за стипендија.

¹⁰⁸⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 255, 1898.

¹⁰⁹⁾ ДА ССНРЈ, ПП, ред 253, 1899.

¹¹⁰⁾ АС, ВШ, VI-1283, 1900. „Свидетелство о испиту зрелости“ Бр. 3 од 23. IX 1900 год. во Белград.

¹¹¹⁾ На ист. место. Пријава за I семестар од I година од 23. IX 1900 година. На 20. IX 1900 год. Г. Константиновиќ го моли министерот за надворешни работи во Белград за стипендија, а во друго писмо од 8. X 1900 година го известува дека сеуште не ја добил стипендијата за септември и притоа нагласува оти „без средства и слобода нема ни воспитание ни образование“ (ДА ССНРЈ, ПП, ред 270, 1900).

документ, „на Естественичкиот отсек на Филозофскиот факултет“¹¹²). Во јули 1901 година МНР му ја задоволува молбата „со благодеејанието од 70 динари, коешто и досега го имаше како питомец на Мин. за надв. работи, за да се школува на некој руски универзитет и да се подготвува за лекар“¹¹³). Меѓутоа, уште на 28 мај 1902 година Гаврил поднесува молба до МНР во Белград за да не му се испраќа понатаму српската стипендија, бидејќи се надевал да добие руска стипендија¹¹⁴). Гаврил станува еден од најблиските другари-сборци на Д. Чуповски и не случајно го наоѓаме меѓу потписниците-основачи на МНЛД, а уште на втората седница бива избран и за потпретседател¹¹⁵), а потоа и за библиотекар¹¹⁶). На 11. III 1903 година српскиот амбасадор Стојан Новаковиќ го известува МНР во Белград дека Гаврил, „откако доби помош овде од Министерството, самиот го напушти тоа (српското — Бл. Р) благодеејание во август минатата година и од тоа време никогаш веќе не му се јавува на Пратеништвото“¹¹⁷). По молбата од 15. VII 1901 година тој е примен за студент на Военомедицинската академија во С.—Петербург, но во декември 1903 година се наоѓа во тешка материјална положба. Иако е еден од најактивните и најпостојаните членови на МНЛД, тој одново се согласува да ја прима српската годишна помош (во износ од 840 дин.) — со почеток од 1. I 1904 година¹¹⁸). Меѓутоа, во тоа време стануваат големи студентски штрајкови и социјалдемократски движења на Универзитетот¹¹⁹), а наскоро започнува и Руско-јапонската војна (1904—1905), во којашто зема активно учество како помошник лекар во 9. московски летечки

¹¹²) АС, ВШ, II-328, 1901. Молба од 19. VII 1901 год. и „Уверење“ за слушањите предмети Бр. 1834 од 21. VII 1901 год. (истов документ и во ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1239, л. 15).

¹¹³) ДА ССНРЈ, ПП, ред 309, 1902. Решение на МНРС, КаПП № 2453 од 14. II 1901 год.

¹¹⁴) На ист. место. Молба од Г. Константиновиќ и извештај на Ст. Новаковиќ ПП № 107 од 4. VI 1902 год. од Петербург.

¹¹⁵) Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 229.

¹¹⁶) Весникот „Автономна Македонија“ (I, 20, София, 16. XI 1903, 3) известува: „Македонското студентско друштво „Св. Климент“ во С.—Петербург моли: весници, списанија и книги да се испраќаат преку г. Гаврил Константинович, студент на Воената медицинска академија“. Оваа вест бездруго е донесена од К. Мисирков што во тоа време дојде во Софија за да ја печати својата книга.

¹¹⁷) ДА ССНРЈ, ПП, ф. III, 1903. Извештај на Ст. Новаковиќ Бр. 177 од 11. III 1903 година.

¹¹⁸) ДА ССНРЈ, ПП, ред 1585, 1904.

¹¹⁹) ЦДІА УРСР Киџ, ф. 275, оп. 1, д. 1, д. 291, л. 207 и об. Строго доверливо писмо од директорот на Департаментот на полицијата № 113/14680 од 25. XI 1904 год. до Киевското одделение за безбедност. Се дознава дека на 13. XI 1904 год. избиле големи демонстрации во Военотомедицинската академија, во кои учествувале „околу 300 студенти“ а како организатори биле обвинети „Црногорците“ Илија Димов, Харалампіј

одред¹²⁰⁾. И покрај тоа, во 1907 година со одличен успех ја завршува Военомедицинската академија и бива оставен како ординатор на Клиниката на оваа академија¹²¹⁾. Од 1908 година станува редовен член на СпбСБД и на Црвениот крст¹²²⁾. Во тоа време одржал јавно предавање против австро-унгарската анексија на Босна и Херцеговина и потпишал еден меморандум што руските универзитети и друштва му го упатиле „на целиот свет“¹²³⁾. Потоа работи како лекар во Туркестан (1908—1910)¹²⁴⁾, потоа работи врз сузбивањето на чумата во Манџурија¹²⁵⁾ и ординатор на Хируршката клиника на професорот Фјодоров во С.—Петербург (во учебната 1910/1911 година¹²⁶⁾. Во 1912 г. пак го наоѓаме како „ординатор на Клиниката при Катедрата за специјална патологија и терапија на внатрешните болести“ на ВМА во С.—Петербург¹²⁷⁾. Согледувајќи ја блиската опасност од балканска војна, заедно со Д. Чуповски и Н. Димов, на 27. VI 1912 година почнуваат постапка за регистрирање на Словеномакедонското национално-

Нејчев и Панајот Паномотов. Притоа сите студенти биле поделени во две групи: едни за истерување, а други — в затвор. Но социјалдемократски настроените демонстрации продолжиле. Веројатно во нив учествувал и Г. Константинович, поради што и бил испратен на Руско-јапонскиот фронт. Но дали тројцата првообвинети навистина биле Црногорци? Укажувачко во тој поглед е свидетелството № 2843 од 10. IV 1907 год., во кое се вели дека Г. Константинович е „черногорскій подданный“ и „сынъ черногорскаго подданаго“ (ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1239, л. 4 и об.).

¹²⁰⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1407, л. 12. Молба од д-р Г. Константинович до Советот на СпбСБД од 5. X 1912 год. Меѓутоа, во објавениот „Отчесть о дѣятельности С.—Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго О-ва за 1912 годъ“ (СПб., 1913, 44) се вели дека бил во осмиот московски летечки одред.

¹²¹⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1407, л. 12.

¹²²⁾ На ист. место.

¹²³⁾ Данчо Зографски, Развојниот пат и учеството на Македонецот д-р Гаврило Константинович во Октомвриската револуција (Прилог кон проучувањето на дејноста на македонските прогресивни емигранти во минатото), „Гласник на ИНИ“, I, 2, 1957, 21. Карактеристично е што и К. Мисирков во тоа време објави статија во в. „Россија“ против анексијата на Босна и Херцеговина од страна на Австро-Унгарија.

¹²⁴⁾ Како лекар на Средноазиската железница во Туркестан во 1908/09—1910 год. (Данчо Зографски, цит. прилог, 21), бидејќи, иако ги имаше положено успешно сите испити и доби диплома за лекар, тој немаше и „право за служба и лекарска практика во границите на Руската Империја“ (ЦГВ-ИА, ф. 316, оп. 66, д. 1239, л. 1 и об.), зашто немал „руско матурско свидетелство“ (на ист. место л. 2 и 3). Поради тоа Гаврил се решил во 1912 год. да полага диференцијални испити за да го добие тоа свидетелство (на ист. место).

¹²⁵⁾ Според Д. Зографски, во 1910—1911 год. Гаврил бил во гр. Харбин во Манџурија (цит. прилог, 21).

¹²⁶⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1407, л. 12. Не е јасно, меѓутоа, кога бил во Манџурија и кога се вратил во Петербург.

¹²⁷⁾ На ист. место, л. 1. „Удостоверение“ од проф. А. Фовицки № 26 од 20. IX 1912 год.

просветно другарство „Св. Кирил и Методија“¹²⁸). Но бидејќи руските надлежни власти не сакаа да регистрираат едно македонско национално друштво во моментот кога самата Русија во своите пазуви го одгледуваше Балканскиот сојуз и наскоро избувна и Балканската војна, д-р Г. Константинович на 5. X 1912 година го замоли Советот на СПБСБД да биде примен „за лекар во одредот што се испраќа во Србија или во Црна Гора“, нагласувајќи притоа дека „како човек родум од Македонија ги владеам грчкиот, турскиот, бугарскиот, српскиот и словеномакедонскиот јазик“¹²⁹). На 14 октомври добива „Удостоверение“ дека е „испратен од Советот на Словенското друштво во Црна Гора, на располагање на Друштвото на Црногорскиот Црвен крст за укажување помош на лицата настрадани од несреќите на сегашнава војна, со издршка од средствата на Словенското друштво“¹³⁰). На 23 октомври 1912 година веќе стигнува во Цетиње и станува управник на Руската воена болница¹³¹). Одликуван со разни признанија за работата, но разочаран од резултатите на војната за Македонија, уште на 27. I 1913 година д-р Г. Константинович го напушта Цетиње¹³²) и се прибира во руската престолнина¹³³) за да се вклучи во развиорената дејност на МНДД што почна да дејствува во јавноста како Македонска колонија во Петроград (натаму: МКП). На 1 март го потпишува веќе првиот меморандум, а на 7 јуни 1913 година и вториот¹³⁴), учествува на многубројните петербуршки собранија и во подготовките на списанието „Македонскій Голосъ (Македонски Глас)“. Меѓутоа, наскоро, како руски поданик, бива испратен во Прага како „ординатор на Хируршката клиника на професорот Кукүли и на Гинеколошката клиника на професорот Пихта“. Веднаш по избувнувањето на Првата светска војна мора да ја напушти Чешка и преку Берлин, Данска, Шведска и Финска

¹²⁸) Д-р Блаже Ристовски, Словеномакедонското национално-просветно другарство „Св. Кирил и Методија“, „Нова Македонија“, XXVI, 8552, 10. XI 1970, 3.

¹²⁹) ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1407, л. 12.

¹³⁰) На ист. место, л. 20. „Удостоверение“ № 593 од 14. X 1912 год.

¹³¹) На ист. место, л. 31 и об. и л. 23 и об.; Данчо Зографски, цит. прилог, 21.

¹³²) Д-р Г. Константинович и тројцата негови колеги биле испратени во Црна Гора за тримесечен рок, па после, по барање од Црна Гора, со телеграма рокот им бил продолжен уште за еден месец, но наместо на 14 февруари, Гаврил го напуштил Цетиње на 27 јануари 1913 год. (ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1407, л. 45—46, 47 и об., 49, 52, 56, 63 и 66 и об.).

¹³³) Од Изјавата на лекарите Г. К. Константинович и К. Е. Кербер за Советот на СПБСБД се гледа дека на 7. II 1913 год. тие биле веќе во Петроград (дошле преку Австрија).

¹³⁴) Данчо Зографски, цит. прилог, 22. Според зачуваниот негов ракопис, францускиот превод на меморандумот веројатно бил направен од д-р Г. Константинович.

стигнува пак во Петроград¹³⁵). Тука, меѓутоа, не може долго да се задржи, зашто веднаш бива мобилизиран и испратен на фронтот во Прусија, како „постар лекар во Ковенската болница“. Со отстапувањето на руските војски се врати и Гаврил, но во мај 1915 година, по барање од Србија, тој бива испратен во Ниш и станува „воен лекар во V кадровски полк на Шумадинската дивизија“. Ранет во борбите со бугарската армија кај Лесковец, тој продолжува да ја извршува својата должност и ги преживува сите одисеи на преминувањето на српските војски преку Албанија, па преку Скадар стигнува на Крф, каде што Врховната команда на српската армија му одобрува „отсуство за лекување“ од 23. II до 1. V 1916 година. Преку Марсеј, Лондон и скандинавските земји д-р Константинович одново стигнува во Петроград и ѝ се става на располагање на Српската легација. Тогаш тој држи повеќе јавни предавања за балканската епопеја и објавува интересни статии во вечерното издание на весникот „Биржевиј Бѣдомости“¹³⁶). Од август 1916 година Гаврил станува групен лекар во I српска доброволечка дивизија, па преку Одеса учествува во борбите во Добруца, минува низ Болград, Исмаилија и подоцна се евакуира северно од Петроград. Како санитарски капетан од I класа, тој доаѓа во судар со некои српски офицери што доведува и до казната затвор. Па бидејќи беше договорен лекар и како руски поданик офицер во српската армија, ја фрла српската униформа и пак си ја облекува руската. По оставката од 15. II 1917 година, бива испратен во Елисаветград да ги лекува српските бегалци и доброволци. По мартовската револуција во Русија тој заболува и се враќа во Петроград¹³⁷). Тука заедно со Д. Чуповски, Д. Пешковски, Г. Угриновски и други Македонци го основуваат Македонскиот револуционерен комитет со разработената програма за Балканска Федеративна Демократска Република што ја објавуваат во рускиот печат на 18. VI 1917 година¹³⁸). Меѓувремено, д-р Г. Константинович го пишува своето значајно „Отворено писмо од јужнословенски револуционер до предавниците на Русија и на словенството“, напишано на 10 јуни 1917 година и објавено во петроградски весник што бил забранет поради тоа и „писмото“ се растурило во ракопис со потписот „Руски гра-

¹³⁵) На ист. место, 23—24.

¹³⁶) На ист. место, 24—25. Интересни се неговите статии под заедничкиот наслов „Ужасы героической Сербии. Рассказъ д-ра Константиновича“ во в. „Биржевиј вѣдомости“ (Вечерный выпускъ), № 15431 од 9. III 1916 и № 15433 од 10. III 1916 год. Со поглед и кон македонската стубина му е свртена статијата „Страничка балканскихъ кошмаровъ. Рассказъ д-ра Константиновича“ во истиот весник, № 15477 од 1 (14). IV 1916 година.

¹³⁷) Данчо Зографски, цит. прилог, 26—28.

¹³⁸) Б. Ристовски, Програмата на Македонскиот револуционерен комитет во Петроград од 1917 година за Балканска Федеративна Демократска Република, „Историја“, VII, 1, 1971, 103—117.

ѓанин д-р Константинович, македонски револуционер“. Но уште од почетокот на август 1917 година тој мора да замине како епидемиолог во градот Кем при Дирекцијата за изградба на Мурманската железница. По Октомвриската револуција тој се приклучува кон болшевиците и во мај 1918 година станува член на Извршниот комитет на Советот на работничките и селските депутати во гр. Кем, како комесар за народно здравје. На 29 мај тој ги подарува „во полза на Револуцијата“ сите пари и добиени ордени што ги имаше. Како лекар, комесар и општественик д-р Г. Константинович учествува во работата на Револуционерниот трибунал и на Околинскиот совет на работничките и селските депутати, каде што често зборува, поднесува реферати и сл. Во еден таков говор тој пак се декларира како „Јужен Словен и македонски револуционер“ и настапува и од името на „македонските револуционери“¹³⁹). Во тоа време го напишува и текстот („дијалог“) под наслов „Револуционер и тиран“¹⁴⁰). Во почетокот на јули 1918 год. интервенционистите од Антантата го заземаат Кем, го фаќаат Гаврила и го предаваат за иследување на I доброволечка дивизија — во Дополнителниот баталјон на СХС. Обвинет како дезертер, предавник, противник на Србија и нејзините сојузници, болшевик и советски функционер, а пред сè што не се признавал за Србин, туку само „Македонски Словен“, по инсистирање и на Англискиот интервенционистички центар во Мурманск, каде што беше и одведен и одново предаден на командантите на Доброволечкиот корпус, тој бива убиен во возот за Мурманск на 1. IX 1918 година¹⁴¹).

— Драган Константинов[ич] Кусев, син на чиновник од Прилеп, е роден ок. 1877 година¹⁴²). На 15. XI 1900 год., заедно со Д. Чуповски, е веќе студент на Духовната академија

¹³⁹) Данчо Зографски, цит. прилог, 29—30. Писмото почнува со наднасловот: „Без љубов кон Татковината нема Слобода, Братство и Еднаквост. Најдобриот пат во животот е — спасот на човекот од човекот“. Треба да се претпостави дека и тоа „писмо“ е дело на оној Македонски револуционерен комитет што беше веќе формиран, под претседателство на Д. Чуповски, а чиј член беше и д-р Г. Константинович. Тоа е еден од оние „редица апели“ што ги публикувале тие во 1917 год. (Б. Ристовски, Автобиографијата на Димитрија Чуповски, 166—167). Во зачуваниот ракопис на тој говор јасно се вели: „Ние, македонските револуционери, немаме ништо заедничко со небото, како ни руските револуционери, ами само со земјата, со народот“. Очевидно е дека авторот ги образлага погледите на МРК (Данчо Зографски, цит. прилог, 34).

¹⁴⁰) На ист. место. Авторот меѓу другото вели дека „небото е монопол и сојузник на буржоазијата и тиранијата“ и дека „рајот и пеколот се измислици на власта и тиранијата само за робовите“, па затоа конечниот идеал на секој револуционер требало да биде целта „да го види пред себе паднатиот на земја, облеан со крв, мршав, ладен и бездушен трупот на презрениот тиран“.

¹⁴¹) На ист. место, 36—37.

¹⁴²) ЛГИА, ф. 277, оп. 1, д. 3411, л. 6 об. Список на студентите на СПб. духовна академија во учебната 1901/1902 година.

во С.—Петербург и станува еден од членовите-основачи на ТМОК¹⁴³). (Наскоро по потпишувањето на молбата на МНЛД — починал?)

— Стефан Јакимов Дедов е син на трговецот Јоаким С. Попов — Дедо од Охрид, каде што е и роден на 28. X 1869 година¹⁴⁴). По учитељувањето во Македонија, заминува во Бугарија и работи како телеграфско-поштенски чиновник во Берковица и во Русе, каде што и се оженува¹⁴⁵). Сестра му Ели-савета (од братството Геновци во Охрид), по завршувањето на II клас бугарска гимназија, заедно со Христина Каневче, со посредство на познатиот Македонец во служба на српската пропаганда во Македонија Коста А. Шуменковиќ, е испратена на школување во Белград¹⁴⁶), каде што во 1892 година ја завршува Вишата женска школа. На 14 септември ист. г. доаѓа во Белград брат ѝ Стефан за да си ја земе, но надлежните власти го спречуваат тоа¹⁴⁷) и ја назначуваат за српска учителка во Скопје. Во следната година српскиот конзул во Скопје успева да му ја следи преписката со сестра му и, меѓу другото, му го заплетува и писмото во кое на 3. XII 1893 година од Русе Стефан ѝ ја праќа на сестра си својата фотографска картичка. Во мај 1894 година тој доаѓа во Скопје, каде што, освен со сестра си, се среќава и со српските и со бугарските учители, а потоа, заедно со мајка им (татко им е веќе покоен), заминуваат за Охрид на 20-дневна почивка. Тогаш од некои посредни извори се дознава дека Стефан притоа стапил во врска со „сепаратистичките“ струења во Охрид, Ресен и Битола што доаѓа до повиден израз подоцна¹⁴⁸). На почетокот на ноември 1898 година Стефан ги одвел во Сараево ученичките Ана и Славка Иванови за да се школуваат во тамошната католичка виша женска школа, но бидејќи се побарало да се покатоличат, тој ги зел назад и, со препорака од добро-босанскиот митрополит Никола, дошол во Белград кај професорот на Великата школа д-р Б. Бакиќ, кој пак го препорачал во Министерството за надворешни работи за да му се помогне и да се примат поведените ученички како

¹⁴³) АО ИНИ, Архива на ТМОК во Петроград и Киев, Протоколна книга инв. № 13. Кусев, под псевдонимот Гроздов К., е прв во списокот од 14 членови на ТМОК во Петербург за 1901 год.

¹⁴⁴) АС, ВШ, V-1097, 1900. Пријава за I семестар на III година од 1. IX 1900 год. Меѓутоа, на пријавата од 30. I 1902 година (но којашто изгледа не е пишувана од него) стои дека е роден во 1870 (без ден и месец). Затоа и стои: Стеван Јаћимовић, иако тој секогаш се пишува: Јаћимов (АС, ВШ, V-245, 1902).

¹⁴⁵) Цит. Дневници на Е. Спространов, стр. 94—95; ДА ССНРЈ, ПП, ред 494, 1892.

¹⁴⁶) Др. Јован Хаџи Васиљевић, Споменица Друштва Св. Саве (1886—1936), Београд, 1936, 299.

¹⁴⁷) ДА ССНРЈ, ПП, ред 494, 1892.

¹⁴⁸) ДА ССНРЈ, ПП, ред 217, 1894, 7 „И“, досије VII.

¹⁴⁹) ДА ССНРЈ, ПП, ред 182, 1898 и ПП, ред 188, 1899.

стипендијанти на Друштвото „Св. Сава“. Иако српскиот конзул во Битола М. Веселиновиќ во телеграмата од 28 декември одговара дека „до сега никој ништо не знае за Стефана и за девојчињата“, МНР сепак му ја прима молбата на Дедов од 12. XII 1898 година за „да се прими како благодеејанец за да може да го продолжи школувањето на Великата школа“ и да може „да ѝ послужи на својата татковина и на нејзините интереси“¹⁴⁹). Од почетокот на 1899 година Стефан веќе се префрла со семејството во Белград и станува студент по правото, а според некои извори, истовремено и телеграфско-поштенски чиновник во Белград. Се обидува да го доведе кај себе и помалиот брат Симо што во 1899 година завршил V клас во Бугарската гимназија во Солун, но овој наскоро починал¹⁵⁰). Во тоа време се спријателува со Д. Т. Мишајков, М. Петровиќ (Солунов) од Прилеп и со други студенти и ученици, емигранти и печалбари од Македонија, постојано одржува контакти со своите сомисленици во татковината и во Бугарија, па во 1901 година, кога Друштвото на Србите од Стара Србија и Македонија почнува да подготвува списоци на Македонците во Србија за да се видело чии семејства во Македонија примале бугарски попови и децата ги учеле кај бугарски учители¹⁵¹), една поголема група македонски интелектуалци и печалбари ги започнуваат подготовките за формирање Македонско друштво или клуб во српската престолнина што да ги штити и да ги изразува македонските национални интереси¹⁵²). Развојот на настаните на Балканот, промената на српската политика спрема македонското прашање како тактички потез во врска со преговорите со Б. Сарафов, овозможуваат една посносна атмосфера во Белград. Во рамките на таа дејност, беа организирани и професионални македонски здруженија (Лебарско акционерско друштво, Туларско-керамидарско друштво, Кафеанско-меанциска задруга, Зарзаватчиски еснаф)¹⁵³) што на извесен начин ги обединуваа македонските печалбари и го олеснуваа непосредниот и систематски допир со нив. Кога во Белград беше отворен Словенскиот клуб¹⁵⁴) и негови филијали станаа Рускиот и чешкиот клуб, кога се најави и „бугарската вечер“ што се преименува во „словенска“¹⁵⁵), откако на 8. VII 1902 година беше формирано и Босанско-херцеговинско здружение¹⁵⁶), а на 28 јуни излезе и првиот број на весникот

¹⁵⁰) ДА ССНРЈ, III, ред 188, 1899. Во молбата од 1. XI 1899 год. Ст. Јакимов предлага брат му да биде примен да ја продолжи гимназијата во Цариград или на Воената академија во Белград.

¹⁵¹) Ванредна скупштина, „Србин“, III, 137, 15. XII 1902, 6.

¹⁵²) Бугарске комитетлије у Србији, „Србин“, III, 99, 2. V 1902, 1—2.

¹⁵³) „Балкански гласник“, I, 1, 7. VII 1902, 4.

¹⁵⁴) „Србобран“ XIX, 93, 1902; изводи од Правилата в. во „Србобран“, XIX, 114, 30. V (12. VI) 1902, 6.

¹⁵⁵) Оваа вечер се одржува на 23. XI 1902 год. во Белград.

¹⁵⁶) „Македонија“, VI, 13, 23. III 1903, 4. Истiov весник соопштува

„Албанија“¹⁵⁷), — Македонците во Србија се осмелуваат да побараат легална национална дејност во рамките на еден Македонски клуб со читалиште, а една група од 12-тина интелектуалци од 7 јули почнаа да го издаваат органот „Балкански гласник“, чиј издавач стана токму Ст. Јакимов (Дедов). Напаѓани и клеветени од патриотарите, тие упорно ги заштитуваат македонските интереси, но по осмиот број од 25. VIII 1902 година весникот беше забранет, Македонскиот клуб не успеа да добие регистрација од надлежните власти, а иницијаторите и издавачите беа изгонети од Србија. Како апсолвент на Судскиот отсек на Правниот факултет во Белград¹⁵⁸), Стефан Дедов, заедно со Д. Т. Мишајков, заминува за С.—Петербург, каде што во октомври развиваат мошне жива активност не само во македонските кругови, туку и во круговите на руската политика и дипломатија. Стефан станува еден од основачите на МНЛД и еден од авторите на меморандумот до Советот на СпбСБД и до руската влада¹⁵⁹). Кога новото МНЛД се стабилизира, тој замина во Софија за да дејствува сред македонската емиграција за реализација на концепциите на Другарството, па почна да го издава својот втор весник „Балканъ“ (5. IV — 4. V 1903)¹⁶⁰), каде што ја доразвиваше својата програма (на бугарски и на руски јазик). Тука во продолженија, како одделни уводници, Дедов всушност го пренесе основниот текст од меморандумот од 12 ноември 1902 година, но без сите оние пасуси каде што се зборува за македонската национална индивидуалност и за македонскиот литературен јазик¹⁶¹). Дедов го помогна печатењето на книгата „За македонските работи“ од К. П. Мисирков и основањето на Македонското научно-литературно другарство во Софија. Кога по 12-иот број „Балканъ“ беше запрен, тој беше еден од најактивните соработници на весникот „Автономна Македонија“ (1903), во кој се печатеа и драмските текстови на македонски јазик на В. Чернодрински и М. Цепенков и се разјаснуваа основните цели на ослободителната борба. Од 1 јули до 31 декември 1904 година Дедов издаде 20 броја на весникот „Курьер“, со негово уче-

и дека во Букурешт ќе се основела „една посебна македонска општина и дека нејзините членови нема да ги пуштат децата да учат во бугарските училишта во Романија“ (VI, 10, 2. III 1903, 3).

¹⁵⁷) „Македонија“, V, 26, 30. VI 1902, 1—2; Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 758.

¹⁵⁸) АС, VIII, II—63, 1902. Молба од Ст. Јакимов до ректорот на ВШ од 24. IX 1902 год. и „Уверење“ од истиот датум.

¹⁵⁹) Додека меморандумот до Советот на СпбСБД од 12. XI 1902 год. е потпишан од двајцата, овој текст, со мали измени, веројатно испратен до руската влада (со истиот датум), го наоѓаме (како копие во АЈ, фонд Ј. Јовановиќ-Пижон, 48/2256/3) само со потписот на Ст. Јаћимов Дедов.

¹⁶⁰) Блаже Ристовски, Идеите на „Балканъ“ и „Балкански гласник“ ..., 690—713.

¹⁶¹) На ист. место, 699—701; истиот, Крсте П. Мисирков (1874—1926) ..., 244—247.

ство беше издаван и весникот „Балкански Куриер“ (3. III — 15. IV 1905), а беше еден од главните соработници и на весникот „Дебър“ (5. VI 1905 — 10. VI 1906) и соработник на „Ден“ и други софиски весници. Сеуште немаме полна библиографија на неговите програмски статии (најчесто потпишувани со псевдонимот Ridski)¹⁶²), но тие се несомнено едни од најинтересните за следењето на македонската национална мисла во таа средина. Близок до револуционерните кругови и до македонската интелигенција, Дедов секогаш беше добро информиран за одот на македонското дело. Српското пратеништво во Софија го наменува за „почесен трговски агент“¹⁶³), тој е „главен претставник за Бугарија“ на разни бродарски друштва што „се во врска со сите морски пристаништа на Америка, Африка, Азија, Австралија и Европа“ и има свое „Патничко биро“¹⁶⁴); ја држи Градината „Родопи“ во центарот на градот¹⁶⁵) што беше во склопот и на хотелот „Родопи“ на брат му на Д. Чуповски — Кузман Чупаров во Софија. Често доаѓа и во Македонија и не ги прекинува врските со МНАД. Меѓутоа, непосредно пред влегувањето на Бугарија во Првата светска војна, подозрен за тајна соработка со Србија, штипјанецот Славе Иванов, по порачка од бугарската влада¹⁶⁶), го убива Стефана на една софиска улица на 19 септември 1914 година¹⁶⁷).

— Антон Симеонов Хацијанов од штипското Ново Село, откако бил „народен учител во Македонија и во Бугарија“, учел и престојувал во Штип, Солун и Софија, на 8. VIII 1895 година од С. Петербург и тој поднесува молба до министерот за просвета на Русија за да биде примен на Факултетот за источните јазици¹⁶⁸). Молбата не му е прифатена, поради постојните законски прописи во однос на статусот на завршеното средно образование на Балканот¹⁶⁹). Во јуни и јули 1901 година Антон го моли за финансиска помош оберпрокуророт на Светиот синод на Руската православна црква В. К. Саблер, а исто така и за да му се дозволи да замине на работа во Јурјев (денешниот гр. Тарту во Естонија), бидејќи Министерството за патишта и

¹⁶²) Псевдонимот му е земен по родниот град: [Ох]ридски.

¹⁶³) Односот на Јахимов со Српската легација во Софија и воопшто со Србија, како и односот на српската политика спрема македонскиот „национален сепаратизам“, сеуште не е dostatно проучен. За тоа се неопходни консултациите и на софиските архиви.

¹⁶⁴) Патническо бюро С. Дедов, София, „Куриер“, I, 13, 1904, 4, а истото и во „Балкански куриер“, I, 1, София, 3. III 1905, 4.

¹⁶⁵) Градина „Родопи“, „Балкански куриер“, I, 1, 3. III 1905, 4.

¹⁶⁶) ДА ССНРЈ, Посланство у Софији, ф. XV, 1914. Извештај Пов. бр. 636 од 20. IX 1914 год. од Софија.

¹⁶⁷) Ст. Јахимов, „Политика“, бр. 3830, Београд, 23. IX 1914, 2.

¹⁶⁸) ЦГИА, ф. 733, оп. 150, ед. хр. 932, д. 180682, л. 187.

¹⁶⁹) На ист. место, л. 188. Писмо од МНП № 14843 од 21. VII 1895 год.

врски го назначило во инспекцијата на бродарството на Чудското и Псковското Езеро (за мерење на бродовите)¹⁷⁰). Како познавач на „неколку јазика“, во 1902 година го наоѓаме веќе како студент на Институтот за источни јазици во С.—Петербург, како каков и ја потпишува молбата на МНАД од 28. X 1902 година. Подоцна се префрла на Правниот факултет, но и него не го завршува, бидејќи заминува во Македонија, каде што се вклучува во револуционерното вриење. Бидејќи потекнува од револуционерно семејство, куќата им била одземена и претворена во турска касарна. Во времето на колежот на неговото родно Ново Село. Антон бил фатен од Турците и многу тепан и малтретиран. По три месеци прележани в затвор, по застапување на рускиот конзул, Хаџијанов бил ослободен и пак дошол во Русија. На 12. II 1913 година го моли Советот на СПБСБД за еднопатна помош за личната издршка во С.—Петербург, како и за напечатување на неговиот подготвен „Словарь-толкователь на трехъ языковъ: Русскомъ, Болгарскомъ и Турецкомъ“, над којшто работел веќе „долго време“ за да ја фати конјунктурата во врска со Балканските војни, но Советот на СПБСБД на седницата од 20. II 1913 година му ја одбил молбата, образложувајќи се со „нашите огромни расходи и недостигот на средствата“¹⁷¹). Потоа Хаџијанов живее во Петроград и сè до 1917 година ги наоѓаме неговите молби до Советот на СПБСБД, некои од кои му биле и прифаќани¹⁷²). Но што се сторил по Октомвриската револуција и дали не учествувал во Македонскиот револуционерен комитет на Д. Чуповски — расположивите материјали не кажуваат.

*

Тоа се првите членови на МНАД во С.Петербург. Нивниот број кон почетокот на 1903 година изнесувал до 25¹⁷³), но не знаеме со сигурност кои биле новопримените. Некои од нив без друго се оние што ги наоѓаме под втората молба од 20. XII 1903 година.

Од биографските податоци може да се види профилот на овие македонски кадри и да се оценуваат делата во рамките на МНАД и во развитокот на македонската национална мисла. Очигледно е дека добар дел од нив биле егзархиски воспитаници, па и софиски стипендисти. Со оглед на тоа што нивната егзистенција зависела токму од таа стипендија, разбирливи се и некои подоцнежни колебања или паѓања кај одделни членови. Од друга страна, еден помал дел дошле со српско образование,

¹⁷⁰) ЦГИА, ф. 797, оп. 96, ед. хр. 160, л. 14—15, (писмо од А. С. Хаџијанов до В. К. Саблер од СПб. од 27. VI 1901 год.); л. 10 (молба од истиот до Саблер од 18. VII 1901 год.).

¹⁷¹) ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1531, л. 1 и об.

¹⁷²) На ист. место.

¹⁷³) „Балканъ“, I, 1, 15. IV 1903, 1.

или со грчко и српско, или пак дури и со грчко, бугарско и српско образование. Овој преглед ни дава подобри можности да го разбереме и К. Мисирков во 1903 година кога во својата книга им се обраќа токму на овие членови и извечува голем број од своите основни заклучоци токму врз основа на однесувањето на овие воспитаници. Со фактот што сите тие, независно кон која пропаганда пред тоа припаѓале заради условите на своето образование, безрезервно се потпишале на молбата за образувањето на една чисто македонска национално-културна институција што имаше пресудно значење во развитокот на македонското националноослободително дело, — станува јасно кои биле основните стремежи на Македонците од тој историски преломен момент. Толку појасно станува искажувањето на Ст. Ј. Дедов пред Е. Спространов во Софија на 18. VII 1903 година:

„Во Русија — рекол Дедов — голем дел од видните луѓе, Словенското друштво, Саблер, Наришкин, Бахметјев и др. се согласни за крајниот сепаратизам. Само дипломатите — Ламздорф и др. се против и го сакаат разделувањето на Македонија. За несреќа, меѓутоа, таму (во Русија) погледнаа недоверчиво на нас, па и Русите се збркаа од интригите на бугарскиот, српскиот и турскиот агент. Бугарскиот интригираше дека тоа е српска и австриска работа, српскиот — бугарска, и турскиот — работа на револуционерните комитети. При сето тоа нè ислушаа до крај и за да им докажеме на Русите дека може да стане тоа, го составивме Македонското другарство. И им велíme тогаш на Русите: „Гледате ли, ние двајца успеавме да придобиеме 25 души интелегентни Македонци, ами ако тие отидат во Македонија и ако почнат да агитираат меѓу месното население, колцина ќе привлечат?“ Се убедија дека може, но кога им велíme за материјална поддршка — се плашат, и тоа главно од Австрија...

И на Австријците — продолжува Дедов — им одговара оваа идеја, па и Србите ќе ја примат, зашто гледаат Македонија да не е бугарска, а ако е македонска — нема да пречат. И Турците исто така ќе бидат задоволни, зашто кога ќе се премавнат влијанијата на Србите и на Бугарите, мислат дека ќе си ја зачуваат целостта и нема да ги имаат овие смүтови и полесно ќе дадат права. Само овде во Бугарија не можат да го разберат тоа. Јас им вела́м: Ако населението е бугарско, што се плашите вие? Значи, не им верувате на Македонците, не ѝ верувате и на овдешната емиграција?¹⁷⁴⁾

2.

Во такви околности уште на 12 ноември 1902 година Стефан Јакимов Дедов и Дијамандија Трпков Мишајков, со несомненото учество и на филологот К. П. Мисирков и на национал-

¹⁷⁴⁾ БИА, ф. 324, Дневници од Е. Спространов, стр. 166, запис за 18. VII 1903 год.

ниот деец Д. Д. Чуповски, го земаат како основа оној меморандум до големите сили-потписнички на Берлинскиот договор што беше подготвен уште во Белград, го доработуваат и како завршен документ го испраќаат до Советот на СПБСБД и до руската влада, а веројатно одделни и по сè изгледа изменети верзии им испраќаат и на претставниците на другите големи сили во руската престолнина. Документот е пишуван со мастило, по сè изгледа со раката на Ст. Ј. Дедов, на 16 страници голем формат, на руски јазик. Ние располагаме со комплетниот текст на меморандумот што му бил испратен на Советот на СПБСБД¹⁷⁵), којшто е скоро еднаков со оној текст (без почетните осум страници) што го најдовме во Архивот на Југославија во Белград, потпишан само од Стефан Јакимов Дедов и објавен од нас во 1966 година¹⁷⁶). Новопронајдената верзија, поради нејзиното огромно значење за нашата наука, ја пренесуваме во целост (во превод на македонски јазик), со сите коментарите на надлежните функционери во СПБСБД:

До Советот на С. — Петербуршкото словенско
благотворно друштво

По завршувањето на Правниот факултет во Белград¹⁷⁷) ние почнавме да го издаваме весникот „Балкански Гласник“ (*Revue Balkanique*)“, чија цел беше да ги брани интересите на македонските христијани не само од угнетувањето од Турците, но исто така и од разните пропаганди, и да проповеда за самостојна Македонија во политички, национален и духовен однос. Српската влада, под влијание на една група луѓе, што мечтаат за „голема“ Србија со граници од Јадранското Море до Балканот и од г. Пожун до г. Солун, го забрани издавањето на весникот, така што ние немавме можност да ги искажеме во целата своја полнота своите мисли за интересите на македонските христијани. Впрочем, тоа нас воопшто не нè зачуѓи, бидејќи такво прогонување на националната самостојност на Македонија, по некаквиси виши национални интереси, се среќава и од страна на слободна Бугарија и од страна на Грција. Сиве овие слободни балкански држави имаат намера да ги прошират своите граници за сметка на Македонија, за постигнувањето на кое организираа специјални институти за пропаганда и преку недозволен пот-

¹⁷⁵) ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1045, л. 38—45 и об.; Д-р Блаже Ристовски, Првиот и најзначаен документ на македонското национално движење, „Нова Македонија“, XXVII, 8904, 4. XI 1973, 3 — 8910, 10. XI 1973, 3.

¹⁷⁶) Блаже Ристовски, Македонскиот „национален сепаратизам“ како идеја и како движење..., 51—54; истиот, Крсте П. Мисирков (1874—1926)..., 236—241; истиот, Меморандум на Студентското друштво во Петербург, „Нова Македонија“, XII, 7074, 27. VI 1966, 4.

¹⁷⁷) Всушност само Д. Мишајков беше дипломиран правник, додека Ст. Дедов сеуште не беше ни апсолвент.

фати се трудат да посеат раздор сред населението, насочувајќи ја интелигенцијата на спротивни страни. Поради жалните резултати од таквото разделување на христијанското население во Македонија на разни групи, непријателски настроени едни спрема други, ние уште пред издавањето на весн. „Балкански Гласник“ се обидовме во вид на литературен клуб да основаме кружок што би имал цел да ја обедини македонската интелигенција во Србија во едно цело, без разлика на убедувањата, и кој би се грижел за создавање единство на мислите сред македонското население. Средствата за достигнувањето на оваа цел беа чисто културни, па сепак и овој план ние не успеавме да го реализираме, бидејќи приврзаниците на идејата за „голема Србија“ го кренаа и против него својот влијателен глас. Од ова се гледа дека за олеснување на судбината на македонското христијанско население, заедно со подобрувањата во земјата во политички поглед е неопходно ослободување од бескрајно штетното влијание на националните и религиозните пропаганди за да се стави крај на дробењето и на непријателството сред населението и, ни се чини, само тогаш ќе престанат постојните сега вештачки создадени антипатии сред македонското население спрема разните балкански народи и политиката на егоистичните интереси ќе ѝ отстапи место на политиката на општите интереси, кои од своја страна ќе го спречат пројавувањето на современиот поткупен фанатички антагонизам.

На прв поглед нашата мисла за слободна Македонија во национален, политички и црковен однос може да изгледа како утопија, може да изгледа дека ние се трудиме вештачки да создадеме нешто што не постои, дека од географскиот поим Македонија сакаме да создадеме етнографски поим или, со други зборови, дека ние се трудиме вештачки да создадеме македонска народност. Всушност работата стои поинаку. Македонија, во границите определени од Цариградската конференција, има околу 2.500,000 жит., од кои словенското население изнесува од 1.200,000 до 1.500,000 ж., по кое доаѓа тур(ското)¹⁷⁸⁾ со импозантна бројност од 600,000 до 800,000, а другото го составуваат Грците, Власите, Евреите и др.¹⁷⁹⁾, така што во идната Македонија слободна во политички,

¹⁷⁸⁾ Функционерите што го разгледувале документов направиле повеќе свои забелешки на маргините на ракописов, а некои реченици ги повлекле со црвен или со син молив. Така, овде стои забелешката: **Муслиmani**? Оваа забелешка не е неточна, бидејќи во тоа наведено „турско“ население спаѓаа всушност сите муслиmani во Македонија, без разлика на која народност ѝ припаѓаат.

¹⁷⁹⁾ Со истиот ракопис е направена и забелешката: **Албанците**. Но бидејќи Албанците беа главно муслиmani и исто така привилегирани во Отоманската Империја, кои во поголемиот број случаи и се однесуваа како и самите Турци во Македонија, а, поради верата, од месното население и беа именувани како „Турци“, во статистиката што ја донесува овој документ тие и се внесени во бројката на „Турците“. Треба да се забележи дека и самите албански маси, наспрема немуслиманите, се именувала себеси „Турци“, зашто, според владаечкото шеријатско право, верската припадност беше над националната, а муслиманската вера беше сфатена како „турска“. Вакви претстави дури и денеска живеат кај некои слоеви од нашиот народ.

национален и духовен однос, најважната улога во социјално-политичкиот живот на земјата ќе му припадне на словенскиот елемент, кој сега, за голема жал, е разделен од една страна на три национални групи, од друга пак, во религиозен поглед, на следниве групи: патријаршисти, егзархисти, католици, протестанти и мухамеданци, и ако во иднина ова словенско население не успее да се соедини во една компактна маса, за да има преовладувачко значење сред другите народности (во Македонија), тогаш може да се очекува оти судбината на Македонија ќе биде предадена во рацете на неговите непријатели.

Разните национални и религиозни пропаганди прекрасно го разбраа значењето на словенското население во судбината на Македонија и му ги посветија сите свои сили за да си ги обезбедат неговите симпатии.

Имајќи го предвид крајното економско упропастување на христијанското население во Македонија, неговата лична и имотна необезбеденост, незадоволувачкото турско управување кое, трудејќи се да го одложи за неопределено време решението на источното прашање, само го помага зголемувањето на раздорите помеѓу пропагандите и расцепувањето на народот на меѓусебно непријателски групи, — одвај ли може човек да се чуди на фактот што словенското население во Македонија може да гледа на националното и религиозното прашање како на средства од кои може да ивличе извесни материјални користи. Освен тоа, црквата им служи како орудие на разните пропаганди и со тоа го деморализира населението; тие (црквите во Македонија — Бл. Р.) не си поставуваат цели да го воспитаат него во религиозен поглед, туку врбуваат приврзаници за пропагандите. Училиштето исто така претставува силно орудие во рацете на пропагандите и една од големите несреќи за населението, бидејќи наместо да му дава знаење и да го просветува народот тоа го настројува во полза на оваа или на онаа балканска народност, во симпатии кон едната и омраза кон другите пропаганди и националности. Заедно со ова тоа произведува умствен пролетаријат, кој навистина се јавува како пламенен приврзаник кон интересите на пропагандата и како непријател на својата сопствена татковина.

Благодарејќи на погоре споменатите околности е јасно дека единството на словенскиот елемент е нарушено и неговото обединување со сопствени сили, со цел да им се спротивстави на разните пропаганди, како и да си го зачува значењето што му припаѓа во судбината на неговата татковина, е вонредно отежнато. И ако ова обединување на Македонците е невозможно со сопствените месни сили, тогаш тоа обединување одвај ли ќе успеат да го реализираат Бугарија или Србија или пак Грција, зашто секоја од овие држави има во Македонија свои цели што се директно спротивни на интересите на другите претенденти на Македонија и благодарејќи на тоа акциите на една која и да е балканска држава (во Македонија) секогаш ќе се среќаваат со недоверба од страна на другите држави и секогаш врз таа почва ќе постои конкуренција и конфликти помеѓу балканските држави. Вистина, македонската интелигенција, воспитана во бугарски национален дух, се бори за извојување автономни права за Македонија, но тоа нејзино дејство постојано

се парализира од дејството на другите балкански држави, така што сите обиди да се направи општо востание во Македонија не ги донесоа саканите резултати, кои обиди меѓутоа скапо го чинеа населението. Освен тоа, Србите, Грците, па дури и Романците, по силата на некои повисоки државни интереси, никогаш нема да го допуштат реализирањето на македонската автономија без претходна спогодба со Бугарите.

Од сето што беше речено досега се гледа: 1. дека во Македонија поголемиот дел од целото население се Словени; 2. дека ова население би можело да игра највидна улога во оваа земја во таков случај ако кај него постои единство на националната свест; 3. дека тоа единство е нарушено од соседните балкански држави што сакаат за сметка на наследството од „болниот човек“ да си создадат свои „големи“ Бугарија, Србија и Грција; 4. дека единство на националната свест не е возможно да се постигне само од Македонците, без помош отстрана; 5. дека оваа помош не може да ја укаже ни една од балканските држави, самата, без согласноста на соседните заинтересирани држави.

Ние погоре рековме дека во нашата програма за дејноста во Белград влегуваше следнава задача: да се помага ослободувањето на Македонија во политички, национален и црковен однос. Од погоре реченото се гледа дека националните и религиозните пропаганди, заинтересираноста на балканските држави за судбината на Македонија, заинтересираноста на некои големи држави за неа, како и блиската врска на македонското прашање со прашањето за судбината на Европска Турција, воопшто претставуваат главна пречка за скорешно реализирање на политичката слобода на Македонија. Сега пак да се запреме врз прашањето за националната слобода на Македонците. Под национална слобода ние подразбираме отстранување на националните пропаганди од Македонија и наместо тоа воведување на едно од македонските наречја на степен на општ македонски литературен јазик. Има ли основа за ова се гледа од следново. Ако внимателно се загледаме врз претензиите на Србите и Бугарите за Македонија, лесно ќе забележиме дека првите (Србите) целото словенско население во Македонија го признаваат и го наречуваат српско, додека пак истовремено Бугарите го наречуваат бугарско. Очигледно, овој факт ништо не докажува. Па сепак, тој покажува едно, а имено дека целото словенско население на Македонија испело ѝ припаѓа на една каква и да било националност — или на српската или на бугарската, или пак тоа не ѝ припаѓа ни на српската ни на бугарската националност, ами претставува нешто трето — самостојно и еднакво блиско или далечно како во однос кон Србите, така и кон Бугарите. Овој факт, што Србите, претендирајќи за Скопје како град населен со Срби, не ги ограничуваат своите претензии за Македонија само врз нејзините северни краишта, туку одат на југ и ја распространуваат својата пропаганда со сите нејзини средства и начини во Солун, Ениџе-Вардар, Воден, — на запад во Битола, Охрид, Струга, Дебар, на исток — Кукуш, Дојран, Радовиш и др., — покажува дека кога веќе наречјето од Северна Македонија е признато како наречје српско, тогаш и другите македонски наречја: централното, источното, јужното и западното треба да бидат признати исто така како српски, бидејќи сите тие наречја толку се блиски

меѓу себе што може да се разгледуваат како делови од една целост. Признавањето на дел од таа целост како српски, природно води и кон признавање на другите делови на таа целост исто така како српски. Исто така е односот и на Бугарија спрема Македонија, спрема разните нејзини делови и наречја. Сето тоа пак покажува дека етнографско и јазично единство во Македонија постои и тоа се оспорува само од приврзаниците на големосрпската и големобугарската идеја. А кога веќе тоа е така, и интересите на словенското население во Македонија може да бидат обезбедени во понатамошната судбина на оваа земја само преку развивање на еднаквата словенска национална свест кај сите Македонски Словени, тогаш, природно, во интерес на последниве е отстранувањето на српската и бугарската пропаганда во Македонија и воспитувањето на Македонците во духот на нивниот роден јазик, нивното еднакво минато и еднаква иднина. И така ние дојдовме до заклучокот дека во Македонија постои национално единство во таа смисла што сите македонски наречја составуваат една целост. Сега се поставува прашањето: може ли и потребно ли е едно од македонските наречја да се издигне на степенот на литературен јазик за сите Македонци?

На ова и на другите прашања може да се одговори само потврдно. Нема сомнение дека особеностите на кој и да е говор, а камо ли наречје, можат да бидат воведени во сеопшта употреба во писменоста на определена земја, на определен литературен или научен кружок или дури и во писменоста на одреден народ. Тоа може да се направи несвесно и свесно. Историјата на јазикот ни покажува дека јазикот на спомениците пишувани во различно време, или во едно и исто време но во разни краишта на една јазична територија, не е еднаков, а тоа е затоа што секој писател или препишувач на споменикот несвесно внесувал во него особености од својот говор и од своето време. Во овој случај ние гледаме несвесно внесување особености од определен говор во јазикот на писменоста. Понатаму, спомениците од разни краишта од една и иста епоха ги одразуваат во себе говорите на тие краишта. А од тоа произлегува дека одделните личности од одделните краишта, занимавајќи се со литературна работа, ги внесувале во писмениот јазик особеностите на своите говори. Влијанието на говорите врз литературниот јазик се ограничува само кога по извесни причини некој говор или некое наречје ќе преовлада во литературата на определен народ или земја. Издигнувањето на определен говор на степен на литературен јазик по извесни причини покажува дека свесно може да му се даде општа литературна употреба на кој и да е говор, ако за тоа постојат достатни услови. Сега се поставува прашањето: потребно ли е да се создава посебен македонски литературен јазик при постоењето на српскиот и бугарскиот литературен јазик? Причините за образувањето на мак. лит. јазик се две: 1. при образувањето на српскиот јазик — литературниот — на почетокот на XIX в. не им било обрнато внимание на говорите на Ист. Србија, Зап. Бугарија и Македонија, па затоа, со примањето на херцеговскиот говор како литературен јазик, не биле задоволени потребите на Словените од Ист. Србија, Зап. Бугарија и Македонија. При образувањето на бугарскиот литературен јазик, со примањето на источнобугарското наречје за општа

литературна употреба, исто така им било обрнато малку внимание на источносрпското, зап. бугарското и на сите македонски наречја. Едностраноста при образувањето на бугарскиот и српскиот литературен јазик само го помогна расцепкувањето на Словените на Балканскиот Полуостров на 2 лагера што се непријателски меѓу себе и се борат врз почвата на наречјата што ги соединуваат особеностите како на бугарскиот така и на српскиот јазик. Меѓутоа, ако при образувањето на едниот или на другиот литературен јазик беше издигнат на степен на литературен јазик еден од централните говори на Балканскиот Полуостров, тогаш со самото тоа ќе беше можно да се избегне антагонизмот меѓу Словените од разните краишта на Балканскиот Полуостров и да се обединат во една национално-културна целост. Ние сметаме дека македонските наречја, кои Бугарите исцело ги признаваат за бугарски, Србите за српски, всушност ја претставуваат средината помеѓу говорите на денешна Бугарија и Србија, но не и другите српски области, и како такви, во случај еден од нив да се издигне на степен на литературен јазик можат да послужат како соединителна алка помеѓу сега непријателските Бугарија и Србија.

2. Втората причина за издигнување на едно од македонските наречја на степен на литературен јазик е неопходноста за отстранување на претензиите на Србија и на Бугарија за Македонија, отстранување на националните пропаганди што го деморализираат македонското население, обединување на словенскиот елемент во Македонија за да се зачува неговото преовладувачко значење за судбината на Македонија.

Досега ние зборувавме за положбата на Словените во Македонија во политички и национален поглед. Сега дозволете ни да фрлиме бегол поглед и врз **положбата на црквата во Македонија**. Погоре рековме дека христијанското население во Македонија без разлики во националноста е разделено на неколку самостојни цркви. Дури и самата православна црква е разделена на егзархиска — Бугари и патријаршиска — Грци, Срби и Власи. Од последниве Србите сакаат да се одделат од покровителството на Патријаршијата и да си основат своја автокефална црква. Ова делење на православната црква има силно влијание за религиозното и моралното паѓање на населението. И каде што златото не може да ги постигне своите цели за успех на пропагандата црквата им доаѓа на помош, така што со пари се проштаваат гревовите, со пари се благословуваат недозволените бракови, со пари се ракополагаат свештеници и владици и др., со еден збор, благодарейќи на парите се вршат дела што се строго забранети со каноните на православната црква. Интензивната пак борба што сега се води помеѓу Егзархијата и Патријаршијата овозможи да се појават разните протестантски и католички мисии, а особено австриската „fide“ има голема шанса за успех, бидејќи во своите агитации таа ја искористи и девизата „Македонија за Македонците“.

За да се пресрети и религиозното делење на Македонија и за да се отстранат разните мешања на непријателите на словенството и православјето ни се чини **неопходно и духовното обединување на Словените во Македонија во една целост** за да бидат готови во секој даден случај да им дадат отпор на надворешните навлегувања. Велејќи го ова ние

немаме намера да создадеме нова црква покрај веќе постојните, но сакаме на легален и дипломатски начин да воздејствуваме каде што ќе се покаже нужно за преманување на схизмата и за преместување на бугарскиот егзарх од Цариград. Освен тоа, ние сакаме грчките, српските и бугарските владици во Македонија да бидат заменети со владици од месните жители што би ѝ биле потчинети на Патријаршијата преку својот архиепископ, чии канонски односи кон Патријаршијата би биле приближно такви, какви што се, на пример, односите на постојните сега автокефални православни цркви. На тој начин и Вселенската патријаршија го загубува своето панелинско значење и само тогаш таа ќе го добие своето навистина вселенско значење, кога во изборот на патријархот ќе земаат учество сите автокефални цркви. А тоа може да се реализира само тогаш кога и македонската црква ќе стане автокефална.

Севе ова може да се постигне по еволуционен пат, не прибегнувајќи кон востанија и кон образување нова пропаганда. Ние сметаме дека сите несреќи на кои беше подложен македонскиот народ во текот на последните 20 години од страна на пропагандите веќе толку го вразумија дека тој не треба веќе да им се обраќа на другите нации со молба да му се замени сегашното ропство со друго, што може да се покаже далеку полошо, — но само за помош и со свои сопствени сили да си ја извојува самостојноста во политички, национален и црковен однос и да си биде самиот ковач на својата среќа.

Од сево што беше речено досега е јасно дека за подобрување на положбата на христијанското население во Македонија како прв чекор треба да послужи обединувањето на словенското население како најзначително во Македонија. Тоа обединување треба да биде како национално така и духовно. За тоа не се потребни никакви револуции; доstatно би било руското општествено мислење, заедно со руската дипломатија, да воздејствува врз балканските држави во тој поглед за последните да се откажат од својата завојувачка политика и да ги отповикаат од Македонија своите пропаганди; и ако тие сакаат од каква и да е хумана гледна точка да ги помогнат своите браќа (како што тие денеска имаат обичај да ги наречуваат Македонците), ќе се најдат илјада други начини за да ги изразат своите братски чувства. Со отповикувањето на пропагандите ќе престане антагонизмот сред населението, словенското население ќе се обедини во една компактна маса и секогаш ќе биде во состојба да им даде отпор на сите антinationални струења. Сето тоа, како што веќе рековме, може да се постигне тихо и мирно, по еволуционен пат, без нарушување на мирот и уништување на словенскиот елемент, а до тогаш додека албанското прашање не созрее политички и национално, до тогаш додека не се реши прашањето кој ќе ги завладее Дарданелите, до тогаш Македонија, *volens nolens*, по неопходност треба да биде составен дел од Отоманската Империја, зашто секакви востанија не можат да дадат никакви други резултати, освен истребување на словенското население, а тоа можат да го сакаат само непријателите на словенството и православјето. Единствените — засега — подобрувања што може да се направат и за кои треба да се согласат и балканските држави се сведуваат, според нашето мислење, кон следново:

1. Признавање на Македонските Словени од страна на Турција како одделен народ со одделен литературен јазик што рамноправно со турскиот станува официјален јазик во трите вилаети на Македонија: Косовскиот, Битолскиот и Солунскиот, и признавање на самостојна црква.

2. Назначување на еден генерал-губернатор и еден негов помошник за овие три погоре споменати вилаети. Генерал-губернаторот може да биде турски поданик од господарчката народност во овие три вилаети земени заедно, а неговиот помошник од помалку застапените народности.

3. Месно изборно народно собрание и дарување на Македонија органски статут од Неговото Императорско В. Султанот.

4. Спроведувањето во живот на правата на Македонија подарени од Н. И. В. Султанот се гарантираат од европските големи држави итн.¹⁸⁰⁾

За вакви реформи не може да не се согласи Турската влада. До-сега Високата порта се извинуваше дека и самата не знае како да ги исполни реформите предвидени во членот 23 од Берлинскиот договор, бидејќи во прв план треба да се реши прашањето за јазикот, зашто Македонија во овој момент како да претставува конгломерат од јазици и народности. Разделувањето пак на сфери за влијание во Македонија, како што предлагаат Србите и Грците, не е возможно. А за нејзино конечно разделување помеѓу Србите, Бугарите и Грците таа пред сè треба да престане да постои како турска област, а ова Турција нема да го дозволи без војна, и Европа пак не може да ја допушти последнава. Ете зошто ова се минималните права и реформи, коишто може и да се бараат и кои може и да се реализираат, при постојните политички околности и на тој начин се зачувува целостта на Турција, гарантирана од големите држави, а тоа е неопходно за зачувувањето на европскиот мир.

Ние не треба да забораваме дека ваквата слободна Македонија ќе биде единствената држава на Балк. Полуостров што ќе го обрне целото свое внимание кон својот внатрешен живот, нема да има никакви завојувачки планови, нема да има зошто да се плаши од своите соседи, зашто нејзиното постоење како одделна држава ќе биде обезбедено од големите држави. Од своја страна таквата слободна Македонија во политички, во национален и во црковен однос, ќе се труди да ги привлече кон себе соседните држави во федерација и да ја исполни својата мисија мирно и тихо. Со еден збор, само таквата Македонија може да се јави на Балканскиот Полуостров во својство на вистински „Пиемонт“ за обединување на балканското словенство и православје.

Излагајќи ги на брза рака нашите убедувања за интересите на македонското словенско население, ние се надеваме дека С.—Петербуршкото словенско благотворно друштво¹⁸¹⁾ внимателно ќе ги ислуша и нема

¹⁸⁰⁾ Во верзијата што ѝ била испратена на руската влада, чија втора половина ние веќе ја објавивме во цитираните публикации, на ова место во текстот има додадено во загради уште и: (како и провинцијата Либан).

¹⁸¹⁾ На ова место, наместо С.—Петербуршкото словенско благотворно друштво, во веќе објавената верзија стои: Императорската руска влада. По тоа и може да се тврди оти текстот ѝ бил испратен нејзе.

да ја откаже својата помош за исполнувањето на толку тешката задача, како што е задачата за политичко, национално и духовно ослободување на Македонскиот Словен, зашто ние сме длабоко уверени дека и моќниот благороден апел и ќе Ви ја даде неопходната поддршка за да се загладат несправедливите акции на европската дипломатија и да му се помогне на еден беден народ.

12 ноември 1902 година

С. — Петербург

Најпокорни:¹⁸²⁾

Стефан Јакимов

Дијамандија Трпкович Мишпајков

(канд. по правото)

Адреса

Коннаја 15, ст. 7.

Оваа македонска националноослободителна програма првин ја примил претседателот на СПБСБД А. А. Наришкин и му ја предал за мислење на својот потпретседател проф. А. С. Будилович¹⁸³⁾. На 15 ноември 1902 година Будилович му го пишува на Наришкина своето мислење, бидејќи имал седнишан а Универзитетот и веројатно не ќе можел да присуствува лично на состанокот на Советот на СПБСБД:

¹⁸²⁾ Во текстот што го најдовме во Белград како потписник е претставен само Ст. Ј. Дедов. Меѓутоа, по сè изгледа, основата на овој текст ја претставува оној „Меморандум“ што го најави уште в. „Балкански гласник“ на 25 август 1902 год. Секако од тактички причини, таму се зборува за покраините „Стара Србија и Македонија“. Тоа го потврдуваат и верзиите на овој меморандум што беа напишани во Петербург, во кои воопшто не се споменува „Стара Србија“, како што не се зборува ни за „Одринско“. Исто така треба да се одбележи дека филолошката обработка на овој меморандум секако не е останата без учеството на перото на К. П. Мисирков, бидејќи не само што тој беше единствениот тогашен најподготвен македонски филолог-славист, туку и затоа што истите овие ставови само по една година Мисирков детално ги разработи во својата книга „За македонските работи“, како и во неговиот „Вардар“. Не знаеме какво и колкаво било учеството и на Д. Чуповски во подготовката на оваа верзија на меморандумот, но тој сигурно не бил оставен настрана. Хр. Шалдев подоцна го информира бугарскиот егзарх дека само Мишпајков и Дедов во јануари 1903 година му поднесле некаков „извештај“ на СПБСБД и дека од него добиле „нужни уверувања за поддршка“ („Разглед“, X, 3, 1967, 412). Дали навистина се работи за друг текст или пак Шалдев е неправилен?

¹⁸³⁾ Антон Семјонович Будилович (1846—1908) е познат професор на универзитетите во Нежин, Варшава, Јурјев (Тарту) и Петербург и тогашен потпретседател на Советот на СПБСБД. Ова писмо, според досегашните истражувања, е единственото писмено искажано мислење за Меморандумот на Македонците од 12 ноември 1902 год. Необично интересни би биле протоколите на заседанијата на Советот на СПБСБД што се зачувани во Архивот на АН на СССР во Ленинград, но кои засега не ни беа дадени за користење.

Враќајќи ви го испратениот ракопис, — вели тој — си дозволувам да го изразам мислењето дека проектот за постепено постигнување словенско единство во Македонија би можел да претставува благодарна задача за македонско-словенската публицистика, но во реализирањето на овој проект Русија одвај ли би можела да земе какво и да е учество. Таквите „еволуциони“ процеси, како што е образувањето литературен дијалект врз основа на обединувањето на говорите, обично се продолжуваат десетици години, ако не и векови, а Македонија одвај ли има пред себе толку продолжителен рок за мирен развиток. Напротив, таа влезе во период на истребување на словенското население од несловените, што може скоро да заврши со гибелта на првото ако земјата не биде извлечена од анархијата, како што се постигна да се направи со Србија, Бугарија, Романија, а во последно време и со Канада. Па така: „Пока солнышко взойдет, роса глаза выест“.

Потоа, меѓутоа, самиот А. С. Будилович одбележува:

Но не можеме да не се согласиме со тоа дека за Македонија треба привремено да се создаде положба на автономна провинција, без предрешување на прашањето за судбината на националните и [...] ¹⁸⁴⁾ групи во неа. Само со таква привремена положба може за извесно време да се неутрализираат претензиите спрема неа од страна на соседните држави, особено од Бугарија, Србија, Грција, [...], а не со нивното [...] на Австрија и на Германија ¹⁸⁵⁾.

Во Советот на СПБСБД сепак, по долги дискусии на две седници, македонската национална програма добила поддршка и Другарството си обезбедило официјално признание и слобода за јавна активност. Всушност, тоа беше првото официјално признание на македонскиот национален индивидуалитет воопшто.

¹⁸⁴⁾ Како и на други места во текстов, многуточјето во средни загради го претставува испуштениот збор што не сме успеале да го дешифрираме од ракописот. Должни сме, меѓутоа, и овде да ја изразиме благодарноста кон соработниците на ЛГИА и посебно кон другарката Л. А. Никулина за сесрдната помош и при пронаоѓањето на документите и при нивното читање.

¹⁸⁵⁾ ЛГИА, ф. 400, оп. 1, ед. хр. 1045, л. 46—47.